

סיכום חומר הלימודים בהיסטוריה בהתאם לתוכנית הלימודים החדשה

חלק ראשון: מסורת ומודרנה

ערך: עדו ישראלי

הבהרה: הסיכום מביא את חומר הלימוד הנדרש לבגרות בתמציתיות, אך לעיתים מופיעות שאלות בבחינת הבגרות שקשה לענות עליהן בלי לקרוא בספר הלימוד עצמו. אומנם אלה מקרים לא רבים, אבל גם הם קורים. בקיצור: אם הלך לכם- מחמאות אלי, אם לא- הזהרתי אתכם...

סוגיות מרכזיות ומוקדי הוראה	פרקי הלימוד
מאפייני הנאורות : אינדיבידואליזם, רציונליזם, ספקנות וחילון, ידע וקדמה. המהפכה האמריקאית והמהפכה הצרפתית כפורצות הדרך ליישום רעיונות הנאורות : ההכרה בזכויות האדם והאזרח בימי המהפכה הצרפתית. הכרזת העצמאות והצהרת זכויות האדם במהפכה האמריקאית.	פרק שני : הנאורות
אידיאולוגיות כמחוללות שינויים חברתיים ומדיניים : ב. סוציאליזם. ג. הלאומיות במאה ה-19.	פרק רביעי : התנועות האידיאולוגיות המודרניות
השפעת הליברליזם על תמורות בחברה היהודית : השינויים במעמד המשפטי של היהודים בקהילות השונות בעת החדשה : באירופה במרכז במערב ובמזרח, ארצות האסלאם ובארצות הברית.	פרק שביעי : שינויים במעמד היהודים בעת החדשה
תנועת ההשכלה ויעדיה : א. שילוב רעיונות הנאורות במחשבה וביצירה היהודית. ב. מאבק לשילוב היהודים בחברה הכללית. ג. מודרניזציה של החיים היהודיים והפולמוס סביב תופעה זו. ד. יישום רעיונות ההשכלה בחברה היהודית באירופה ומחוצה לה.	פרק תשיעי : תנועת ההשכלה היהודית
דרכים להתמודדות עם החילון, ההתערות עם החברה הכללית, וההתבוללות : המענה האורתודוקסי לגווניו ויחסו למודרנה ולתיקונים בדת : הניאו-אורתודוקסיה : תורה עם דרך ארץ.	פרק עשירי : תנועות וזרמים יהודיים במאה ה- 19 ובמאה ה-20
1. שורשי הרעיון הציוני כלאומיות מודרנית : א. מבשרי הציונות ב. חובבי ציון. 2. התנועה הציונית בראשות הרצל : א. מצע התנועה- תוכנית באזל, צ'רטר ב. מיסוד התנועה- הקונגרס הציוני ג. זרמים בציונות- ציונות מדינית, ציונות מעשית, ציונות דתית (הרקע להקמתה והרב ריינס). 3. ההתנגדות לציונות : האורתודוקסיה הלא ציונית, הרפורמים	פרק שתיים עשרה : התנועה הציונית

פרק שני: הנאורות

הנאורות- באמצע המאה ה-17 יצרו קבוצה של הוגי דעות ממערב וממרכז אירופה תנועה פילוסופית ומדעית שהציעה עקרונות חדשים לעיצוב ערכי החברה, הלאום, והדת. הם חשו כי ימי הביניים היו ימים חשוכים לאנושות, ואילו עתה נפתחת תקופה חדשה בה רוח האדם פורחת, המדע מתפתח, ועל כן הם כינו את תקופתם 'עידן הנאורות' (אור-לעומת חושך).

עקרונות הנאורות:

ההכרה בערך האדם- האדם ניחן בתבונה, במצפון, ביכולת הבנת המציאות, ביכולת שיפוט מוסרית ועל כן הוא אחראי לגורלו ולגורל החברה ויש לתת אמון בכוחותיו ולאפשר לו לפעול על פי הבנתו. זאת בשונה ממה שהיה מקובל בימי הביניים בהם היה האדם כפוף לכנסייה ולמלך שקבעו לו מה לעשות ולדעתו לא היה שום משקל.

סיסמת הנאורות- את סיסמת הנאורות טבע הפילוסוף עמנואל קנט: הוא טען שהנאורות היא מעברו של האדם ממצב בו הוא תלוי בהדרכתו של מישהו אחר למצב בו הוא חושב לבד. המצב הראשון לא נובע מחוסר שכל אלא מפחד. ולכן קבע קנט: העז לדעת! אזור אומץ להשתמש בשכלך שלך! זוהי סיסמת הנאורות.

זכויות האדם והאזרח- ההכרה בערך האדם הביאה גם להכרה בזכויותיו הטבעיות והפוליטיות. הפילוסוף ג'ון לוק הגדיר שלוש זכויות טבעיות שכל אדם זכאי להן:

הזכות לחיים- האדם זכאי לחיות מבלי שמישהו אחר יאיים על קיומו

הזכות לחירות- כל אדם זכאי לחופש מבלי שמישהו יגביל אותו כמו למשל: חופש הביטוי, חופש הדעה, חופש התנועה, וכד'

הזכות לקניין- אדם הוא בעלים על רכוש שעמל וקנה אותו, ואפילו המדינה לא יכולה לקחת רכוש זה ממנו אלא בהסכמתו.

זכויות האשה- באותה התקופה הנשים דאגו למסגרת הביתית ואילו הגברים עסקו בענייני "חוץ" דאגה לפרנסת המשפחה ולניהול המדינה. הנשים נתפשו כטיפשות יותר ולא ניתנה להן השכלה. נשים משכילות טענו שהדבר נובע מחוסר חינוך ודרשו שוויון זכויות גם בחינוך וגם בייצוג הפוליטי.

הפרדת רשויות- כאמצעי לשמירת החרות של האזרח וכדי למנוע את עריצות השלטון שאוחז בידו משאבים רבים ויכול לפעול לרעת התושבים הציע מונטסקייה את רעיון 'הפרדת הרשויות':

הרשות המחוקקת- היא זו שקובעת את חוקי המדינה

הרשות המבצעת- היא זו שמיישמת את ההחלטות

הרשות השופטת- תפקח ותבקר את שתי הרשויות, והיא עצמה תבוקר על ידי המחוקק.

אמנה חברתית- המשכילים שאפו להביא את החברה למצבה המתוקן, וטענו כי קיים חוזה שאינו כתוב בין העם לשלטון (=האמנה החברתית), והוא מהווה את הבסיס לחוקי המדינה שמטרתם לדאוג לזכויות

כל האזרחים ללא הבדל. חוקים אלה שמחוקק השלטון המקבילים הסכמה רחבה מהעם נחשבים כ'רצון הכללי' של העם.

מאפייני הנאורות:

אינדיבידואליזם – התייחסות לאדם כפרט, כבוד, כעצמאי ולא רק חלק ממשפחה או מחברה. בעבר האדם היה חלק מחברה, ממשפחה, מקהילה. הנאורות קראה לכל אדם להיות אחראי לגורלו ולא להיות תלוי באחרים. הספר 'רובינזון קרוזו', בו מסופר על אדם שהגיע לאי בודד והצליח להסתדר בו בכוחות עצמו, היווה מודל לחיקוי והדגים כיצד אדם בעל תושיה הסומך על שכלו וכוחותיו יכול לצאת מכל משבר.

רציונליזם – פירושו תבונה. הנאורות הדגישה את תבונתו של האדם ודרשה ממנו להתבונן במציאות ולהבינה על פי שלו. גישה זו עודדה מחקרים שהביאו להישגים מדעיים חדשים, ולהתפתחות בתחומים רבים ששיפרו את תנאי החיים (רפואה, תחבורה וכד').

ספקנות וחילון – הנאורות דגלה בהטלת ספק ובחינה מחדש של סמכויות העבר. הנאורות פעלה להפריד את הכנסייה (הדת) מהמדינה – כלומר הכנסייה לא תוכל לנצל את המדינה ולכפות את אמונתה חוקיה האינטרסים שלה על אזרחי המדינה. זו בעצם דרישה לחילון, הכנסייה לא תשלוט על חיי האזרחים. הנאורות סלדה מהאמונות הטפלות של הכנסייה ומהשחיתות של אנשי הכמורה.

הנאורות קראה להפריד בין הדת לבין המדינה, כלומר: על הכנסייה להתמקד בקשר בין האדם לאלוהיו, ולתת לשלטון החילוני לנהל את עניני המדינה בלי להתערב. חלק מהוגי הנאורות נשארו נוצריים דתיים אך חלקם זלזלו בדת הנוצרית וכפרו בקיומו של האל.

ידע – בתקופת הנאורות החלו פיתוחים תעשייתיים, מדעים ותקשורתיים, החברה החלה להתבסס על ידע והשכלה, אנשים החלו לגלות עניין בענייני המדינה והחברה. התוצאה הייתה שלאדם בתקופת הנאורות הייתה השכלה רחבה יותר מאשר בדורות הקודמים.

אחת הדוגמאות לידע היא האנציקלופדיה שיצאה לראשונה בצרפת באמצע המאה ה-18. האנציקלופדיה זכתה לתפוצה רחבה בקרב המעמד הבינוני והגבוה.

דוגמה נוספת תערוכות ואוספים של כל מיני בעלי חיים, צמחים ומינרלים שהוצגו לקהל הרחב, אותם אוספים היוו את הבסיס להקמת מוזיאונים מאוחר יותר.

קידמה – התבונה, המחקר והידע הביאו תוך זמן קצר לשיפור עצום בתנאי החיים של האנשים. הייתה תחושה שהאנושות עלתה על המסלול הנכון, החלו למצוא תרופות למחלות שונות. הטכנולוגיה השפיעה בכל תחומי החיים – בחקלאות, תעשייה, רפואה ועוד. מכאן צמח רעיון הקידמה כלומר האנושות הולכת ומתקדמת לעתיד טוב יותר, הן בתחום החומרי – כלכלי והן בתחום המוסרי חברתי.

המהפכה האמריקאית והמהפכה הצרפתית כפורצות הדרך ליישום רעיונות הנאורות:

הכרזת העצמאות והצהרת זכויות האדם במהפכה האמריקאית- עד שנת 1733 הוקמו 13 מושבות בריטיות בחוף המזרחי של אמריקה (13 הפסים בדגל של ארה"ב). בהתחלה הממשלה הבריטית הציבה מושל בכל מושבה אך הוא בקושי התערב בחיי התושבים. לאחר מלחמת 7 השנים בין בריטניה ובין צרפת, התדלדלה קופת הממלכה הבריטית והשלטון הבריטי החל לגבות מיסים מהמושבות האמריקאיות, אבל לא זיכה אותם בהשפעה פוליטית כלשהיא בבריטניה והם לא הורשו לשלוח נציגים לפרלמנט. האמריקאים ראו בזה פגיעה בערכי הצדק והשוויון.

מס הבולים, הטווח בבוסטון- בו נהרגו חמישה מתיישבים מירי חיילים אנגלים, חוק האכסון- שחייב את המתיישבים לאכסן בביתם את החיילים האנגלים ולספק להם אוכל, כל אלו עודדו את המתיישבים להתמרד בשלטון האנגלי, וכך פרצה מלחמת העצמאות של המושבות הבריטיות באמריקה.

ברביעי ביולי 1776 בעיצומה של מלחמת העצמאות הוצגה הכרזת העצמאות של ארה"ב ועליה חתמו נציגי המושבות. האירוע מסמל את השתחררותן של המושבות מעול הבריטים והקמת מדינה חדשה ארה"ב של אמריקה. את ההכרזה ניסח תומאס ג'פרסון (איש תנועת הנאורות- שהאמין בזכויות טבעיות של האדם, סבלנות דתית)

ב - 1787 התקבלה החוקה האמריקאית – החוקה קבעה שיהיה משטר פדראלי – הכוונה שלטון מרכזי משותף, ולצדו שלטון מקומי של כל מדינה ממדינות הברית שעוסק בענייני הפנימיים של המדינה. הונהג ממשל דמוקרטי ייצוגי – בו ההחלטות יתקבלו ע"י נציגים נבחרים של הציבור. כמו כן אומצה ההצעה של מונטסקייה בדבר הפרדת רשויות: רשות מחוקקת, מבצעת, שופטת. הרשויות נפרדות עצמאיות ומרסנות זו את זו.

לחוקה האמריקאית היו חסרים סעיפים הנוגעים לזכויות הפרט ונוספו לה 10 תיקונים שנועדו בשם "מגילת זכויות האדם". התיקון הזה מדבר על הזכות לחופש-חרות, חופש דת, חופש הביטוי, חופש עיתונות, חופש העיתונות, חופש המחאה. החוקה האמריקאית והכרזת העצמאות האמריקאית השפיעו על מנהיגי המהפכה הצרפתית.

מתוך ההכרזה: מקובלות עלינו אמיתות אלה כמוכחות מאליהן: שכל בני האדם נבראו שווים, שהבורא העניק להם זכויות מסוימות שאי אפשר לשלול מהם וביניהן: הזכות לחיים, לחירות ולרדיפת האושר. כדי להבטיח זכויות אלה מוקמות ממשלות אשר סמכויותיהן נובעות מהסכמת הנמשלים...

ההכרה בזכויות האדם והאזרח בימי המהפכה הצרפתית- ערב המהפכה הייתה החברה הצרפתית מחולקת לשלושה מעמדות: 100,000-כמרים, 400,000-אצילים, 24,000,000-איכרים. האצילים והכמרים נהנו מזכויות ומפטור ממיסים ואילו האיכרים נאלצו לשאת בעול המיסים והיו נטולי זכויות. בראש המדינה עמד המלך לואי ה-16 ואשתו מרי אנטואנט שניהלו חיי הוללות ומשתאות בארמוןם על חשבון מיסי המדינה.

את צרפת פקד משבר כלכלי חמור וכתוצאה מכך כונסה ב - 1789 "אסיפת מעמדות" שכללה את שלושת המעמדות: האצולה, הכמורה, והמעמד השלישי שכלל את העירוניים והאיכרים. נציגי המעמד השלישי דרשו שההצבעה תוכרע לפי מספר המצביעים בעד או נגד (כך יוכלו להשפיע יותר כי היה להם יותר

נציגים מלשני המעמדות) ולא לפי המעמדות (האצילים והכמרים תמיד יצביעו יחד נגד המעמד השלישי ויזכו לרוב של 2 נגד 1). משלא נענתה דרישתם הם הכריזו על עצמם כ'אסיפה הלאומית' וניסחו חוקה לצרפת. בהמשך המהפכה הם השתלטו על אחוזות של אצילים ועל כנסיות והעלו אותם באש. בתחילה הם ניסחו את "הצהרת זכויות האדם והאזרח" שלאחר מכן צורפה לחוקה.

מסעיפי ההצהרה :

1. בני האדם נולדו ונשארים בני חורין ושווי זכויות...
2. מטרתה של כל התאגדות פוליטית היא השמירה על זכויותיו הטבעיות הבלתי מתבטלות של האדם. זכויות אלה הן : החירות, הקניין, הביטחון וההתנגדות לדיכוי.
3. חירות פירושה יכולת כל אדם לעשות כל דבר שאינו מזיק לזולת...

מה בין המהפכה הצרפתית למהפכה האמריקאית?

כלכלית חברתי- המהפכה האמריקאית השאירה את המבנה החברתי כלכלי כמו שהיה קודם לכן במושבות באמריקה, ואילו בצרפת נהרסו המעמדות.

דתית- בצרפת הייתה מרידה במלך ובכנסייה, ואילו באמריקה הדת הנוצרית המשיכה לשחק תפקיד חשוב בחיי הציבור.

חוקתית : הכרזת העצמאות בארה"ב היא בעלת אופי מקומי, ואילו הכרזת העצמאות הצרפתית נושאת אופי אוניברסאלי.

פרק רביעי: התנועות האידיאולוגיות המודרניות : סוציאליזם ולאומיות

ב. הסוציאליזם (פירוש מילולי - שיטה חברתית)

מושג הכולל בתוכו מגוון השקפות עולם שביקשו לתת מענה למצוקתם של בני מעמד הפועלים במאה ה-19. מצוקה זו נוצרה עקב תהליכי המיכון והתיעוש והעיור בעולם, שתחילתם במהפכה התעשייתית באנגליה בסוף המאה ה-18. המהפכה התעשייתית הובילה למעבר מכלכלה המבוססת על חקלאות ומלאכת כפיים לכלכלה המבוססת על תיעוש ועבודת מכונות. עקב זאת נגרמו גם שינויים חברתיים, שעיקרם הבחנה חדה בין שני מעמדות בחברה : הבורגנות- בעלי ההון והמפעלים לבין הפרולטריון- מעמד הפועלים – שהיווה את רוב האוכלוסייה, אך היה בעל מעמד נחות כלכלית. הפועלים חשו כי הם מנוצלים על ידי הבורגנות ושאלו לתיקון מצבם על ידי יצירת חברה צודקת. הוגי הסוציאליזם התאכזבו מהפתרונות שהציעו הוגי הליברליזם לתיקון העולם, לפיהם עיצוב חברה חדשה על בסיס חוקים המבטיחים את זכויות האדם ואת חירותו והקטנת מעורבות השלטון בחיי הפרט יתנו מענה למצוקות הפועלים, לכן הציעו חלופה כלכלית חברתית ופוליטית לתפיסת העולם הליברלית.

הגדרת הפתרון-דרכי הפעולה :

א. **סוציאליזם אוטופי** השקפת עולם המורכבת משתי גישות. הראשונה הטוענת כי המהפכה התעשייתית היא שלילית וצריך להחזיר את אירופה לחברה חקלאית בה החיים בחיק הטבע הינם אידיאל. הגישה השנייה מבקשת ליצור את השינוי על ידי שיפור תנאי החיים של הפועלים במגוון דרכים כגון: דאגה לתנאי העסקה הוגנים, הפחתת שעות עבודה, הענקת השכלה לכל אדם, שפור תנאי הדיור ועוד.

ב. **סוציאליזם מהפכני- מרקסיזם- קומוניזם** - שינוי המציאות באמצעות מהפכה, היפוך הפירמידה החברתית. לטענתם של מרקס ואנגלס, כל תולדות האנושות מבוססים על מלחמת מעמדות, בין המדכאים השולטים על אמצעי הייצור, לבין המדוכאים. במאה ה-19, המדוכאים הם הפועלים- הפרולטריון והמדכאים הם בעלי המפעלים. הם טענו עוד כי לפועלים תפקיד היסטורי חשוב - לבצע מהפכה של הפרולטריון - "הדיקטטורה של הפרולטריון" כנגד המדכאים- המעמד הבורגני. שינוי יחסי הכוחות בחברה בעקבות המהפכה יביא לכך שמעמד הפועלים המייצג את רוב החברה ישלוט באמצעי הייצור ויחלק את כל המשאבים בצורה שוויונית. בחברה מהפכנית זו "כל אדם יעבוד כפי יכולתו ויקבל תמורה על פי צרכיו". על מנת לממש את הרעיון הוקם האינטרנציונל, איגוד פועלים בינלאומי (1864), שיאחד את כל פועלי העולם לקראת המטרה המשותפת. ארגון זה קבע את יום האחד במאי כחג הפועלים הבינלאומי.

ג. **סוציאליזם דמוקרטי חוקתי** - גישה הטוענת כי אין צורך במהפכה אלימה על מנת להנחיל את הערכים הסוציאליסטים, אלא שבחברה דמוקרטית ניתן לחולל שינויים סוציאליים באמצעות חקיקה. בניגוד למרקסיזם, הסוציאלי דמוקרטיה לא מבקשת לשנות את הסדר החברתי מן היסוד, אלא תומכת בהתערבות של המדינה בצורות שונות כדי למתן את הבעיות החברתיות. היא תומכת בפיקוח ממשלתי על המשק הכלכלי ועל מחירי המוצרים, ובהלאמת שירותים חיוניים. אחד האמצעים שהציעה הסוציאלי דמוקרטיה להשגת שוויון הוא תשלום מיסים למדינה. בכספים אלה משתמשת המדינה כדי לסייע לחסרי ההון לשיפור מצבם בתחומים שונים. הסוציאליזם, לטענתם הוא הרחבה של הליברליזם, וממשיך את תהליך הקדמה, כך שבנוסף לזכויות הפוליטיות. לשם כך יש להקים איגודים והמשפטיות יש לדאוג גם לזכויות החברתיות –חינוך, בריאות דיור ורווחה של כלל האנשים מקצועיים- שתפקידם הוא מאבק על זכויות הפועלים. בשנת 1829 קם באנגליה איגוד מקצועי ראשון במסגרתו החלו הפועלים להיאבק על זכויותיהם, כגון: העלאת שכר, תשלום עבור שעות נוספות ועוד. בשנת 1863 נוסדה בגרמניה מפלגת פועלים ראשונה, ולאחריה קמו מפלגות סוציאליסטיות בכל המדינות המתועשות. המפלגות ייצגו את הפועלים במאבקם נגד בעלי ההון והממשלות. בהשפעת המפלגות החלו המדינות בחקיקה סוציאליטית, לדוגמה: ביטוח מאבטלה, תאונות, מחלה ופנסיה, הגבלת שעות עבודה ביום, איסור על עבודת ילדים ועוד.

ג. לאומיות

הלאומיות המודרנית היא אידיאולוגיה שהתגבשה והתפתחה במהלך המאה ה-19 והפכה לכוח משפיע ומכריע בעת החדשה. המושג 'לאומיות' קשור למושג 'אומה' – קבוצה גדולה של אנשים החולקים שפה

אחת, תרבות משותפת והיסטוריה משותפת, אשר לעיתים הם בני מוצא אחד, ובדרך כלל קשורים בקשר היסטורי לארץ מסוימת. לעיתים גם הדת היא חלק מהגדרת הזהות הלאומית.

לפי השקפת עולם זו, לכל אומה יש זכות למדינה ריבונית ולהגדרה עצמית. ריבונות זו באה לידי ביטוי בהקמת מדינה עצמאית בשטח משלה, ויכולת למשול בה ללא התערבות גורם חיצוני. האומה מגדירה את עצמה על ידי עיצוב אופייה של המדינה לפי רצונה.

בני האומה שפועלים להשגת מטרות אלו מבטאים במעשיהם שאיפות לאומיות. אם וכאשר ישיגו את מטרותם, הם יקימו מדינת לאום שתלכד את האומה תחת שלטון ריבוני.

הקבוצה הלאומית מתגבשת באמצעות טיפוחה של תודעה לאומית שהיא מודעותו של אדם להשתייכותו ללאום מסוים. התודעה הלאומית מועצמת באמצעות סמלים: דגל, המנון, ימי חג לאומיים ופולקלור המבטאים את רוח האומה ומחזקים את ההזדהות האישית עמה. מרכיב חשוב נוסף בתודעה הלאומית הוא היווצרותו של זיכרון קולקטיבי, הזיכרונות המשותפים לבני הלאום, כגון אירועים היסטוריים חשובים ודמויות מרכזיות מהעבר, הנותנים משמעות לקיומה של האומה.

לאומיות עלולה לעיתים להפוך ללאומנות – לאומיות קיצונית, הרואה בלאום ערך שגובר על כל הערכים האחרים (לדוגמא: חירות ושוויון). לאומנות עשויה לבוא לידי ביטוי באפליה ויחס עוין כלפי מיעוטים בתוך מדינת הלאום, וכלפי חוץ בתוקפנות ושליטת זכותן של אומות אחרות לריבונות.

ניתן להצביע על שני דגמים מרכזיים של הלאומיות המודרנית: **לאומיות אתנית-היסטורית ולאומיות ליברלית-אזרחית.**

לאומיות אתנית – היסטורית מתעוררת בקרב קבוצת אנשים שיש להם היסטוריה משותפת. היא מתבססת על מרכיבים כמו דת, שפה, מנהגים ותרבות, ומדגישה קרבת דם, גורל משותף, ומולדת היסטורית. העבר המשותף של בני הלאום הוא המרכיב המשפיע ביותר בלאומיות זו. תחושת השייכות מתבססת על המוצא המשותף, שאינו ניתן לבחירה. הלאומיות האתנית-היסטורית מקשה על זרים להצטרף אל האומה, והם עשויים להפוך למיעוט לאומי במדינה. דוגמה ללאומיות אתנית-היסטורית ניתן לראות בגרמניה. מאזור מפוצל בין 30 מדינות בתחילת המאה ה-19, הפכה גרמניה למדינת לאום מאוחדת וחזקה לקראת סוף המאה. ההתעוררות הלאומית הגרמנית נבעה ממרכיבים היסטוריים ותרבותיים ומאמונה במוצא האתני המשותף של בני הלאום.

לאומיות ליברלית – אזרחית מאגדת קבוצה של אנשים סביב ערכים ואידיאולוגיה משותפים. האומה נוצרת מיחידים שבחרו להצטרף אליה מרצונם ולהקים מדינת לאום ריבונית שאיננה מתבססת על מוצא אתני או על פי היסטוריה משותפת. מה שמאחד את בני הלאום אלו הרעיונות המשותפים – תפיסה ליברלית שמקדשת ערכים כגון חירות, שוויון ודמוקרטיה. לאומיות זו שמה דגש על המסגרת המדינית ועל השותפות האזרחית. המרכיב המרכזי בלאומיות זו הוא ההווה המשותף לבני הלאום. ארצות הברית נחשבת לדוגמא מובהקת של הלאומיות הליברלית-אזרחית. קבוצת אנשים שהתאגדו בשלהי המאה ה-18 להקמת מדינה ריבונית המבוססת על ערכי הנאורות. אומה זו מדגישה את הרעיונות המשותפים לאזרחי המדינה ולא את המוצא האתני שלהם.

שני אירועים מכריעים שהביאו להתפתחותה של הלאומיות המודרנית במאה ה-19, היו **המהפכה האמריקאית והמהפכה הצרפתית**. מהפכות שהתרחשו בשלהי המאה ה-18, הושפעו שתיהן מתנועת הנאורות.

המהפכה האמריקאית: שיאה בהכרזת העצמאות בשנת 1776, נולדה כהתקוממות מושבות המהגרים בצפון אמריקה כנגד המלך הבריטי שנתפש כעריץ ונצלן. בשיאה של מלחמת העצמאות התכנסו נציגי המושבות כדי להכריז על עצמאות ארצות הברית והדגישו את ריבונות העם ואת הזכות להתנגד לעריצות.

המהפכה הצרפתית: בשנת 1789, התרחשה בצרפת מהפכה שסיימה הייתה 'חירות, שוויון ואחוה'. המעמד השלישי – רוב נתיני הממלכה שהיו חסרי זכויות התקוממו כנגד המלך, האצולה והכמורה בשם הזכויות הטבעיות שאינן ניתנות לביטול. ביטול המלוכה והאצולה, הפכה את בני המעמד השלישי לאזרחים בעלי זכויות. המהפכה התעשייתית נחשבת גם היא לגורם משמעותי לעליית הלאומיות במאה ה-19. ההגירה מהכפר לעיר והיווצרות חברת ההמונים, הביאה את האדם לחיפוש אחר מסגרת השתייכות שתחליף את המשפחה והקהילה. מדינת הלאום נתנה מענה לצורך של האדם בהזדהות ושייכות לקבוצה מסוימת.

בתחילת המאה ה-19 התפשטה מאד האידיאולוגיה הלאומית באירופה. רעיונות הנאורות ערערו על הסדר הקיים שבו שלטו מלכים ללא עוררין, פעמים רבות על אימפריות עצומות שבהם שכנו עמים רבים ושונים זה מזה. נפוליאון בונפרטה שערך מסעות כיבושים באירופה, הביא עמו לארצות שכבש את רעיונות המהפכה הצרפתית. על אף שהובס לבסוף, רעיונות אלו הוסיפו לחלחל בקרב עמי אירופה.

בשנים 1848-1849 גברה התסיסה הלאומית באירופה. בגל המהפכות המכונה אביב העמים, פעלו המהפכנים כנגד בתי המלוכה להשגת עצמאות לאומית. כך לדוגמא, התנועה הלאומית האיטלקית שחררה לזמן קצר חלקים מאיטליה משלטון האימפריה האוסטרו-הונגרית. על אף שרוב ההתקוממויות דוכאו לבסוף על ידי השליטים, חיזקו אירועי אביב העמים את ההתעוררות הלאומית באירופה. את הגלגל כבר לא ניתן היה להחזיר לאחור כפי שרצו שליטי הסדר הישן. המאה ה-20, שבה הוקמו מדינות לאום רבות, עתידה הייתה לממש בסופו של דבר את ההתעוררות הלאומית של המאה ה-19.

פרק חמישי: משברי המודרנה

מלחמת העולם הראשונה

בין השנים 1914-1918 התנהלה על אדמת אירופה מלחמה חסרת תקדים בהיקפה ובעוצמתה. בקיץ 1914 פרצה מלחמה שבמהלכה אזורים ובני אדם מכל רחבי העולם היו מעורבים בה בדרך זו או אחרת.

המלחמה סחפה את העולם לתוך מערבולת שהתאפיינה באלימות ובאכזריות, אשר הסבו סבל ואובדן למיליוני בני אדם.

הגורמים למלחמה :

1. **רצח יורש העצר האוסטרו-הונגרי פרנץ פרדיננד**. יורש העצר ואשתו נרצחו בשתי יריות אקדח על ידי אזרח סרבי לאומני קנאי, בעת ביקור רשמי שלהם בעיר סריבו בירת בוסניה, שהייתה באותה תקופה בשליטת אוסטרו-הונגריה. אוסטרו הונגריה מכריזה מלחמה על סרביה.

2. **הסכמים ובריתות מפצלים את אירופה לגושים של מדינות יריבות**. ביסמרק קנצלר גרמניה (ראש ממשלה) כורת ברית צבאית עם אוסטרו-הונגריה שלפיה כל אחת תסייע לשנייה במקרה של תקיפה מצד רוסיה. אל הברית הצטרפה מאוחר יותר גם איטליה (הברית המשולשת). ברית נוספת נחתמה בין רוסיה לצרפת לפיה כל אחת תגן על השנייה במקרה של תקיפה מצד גרמניה. הבריתות פיצלו את אירופה לשני גושים יריבים.

3. **מרוץ החימוש** – המתיחות הפוליטית הביאה להגדלת תקציב הביטחון במדינות אירופה, הצטיידות בנשק רב וחזוק היחידות הצבאיות. כך גם בזירה הימית. זאת בהתבסס על התפיסה שכוח צבאי הוא אמצעי יעיל לפתרון בעיות מדיניות.

4. **גילויי לאומנות קיצונית בכמה ממדינות אירופה** (ניתן להיעזר במונח – לאומיות בהקשר זה)

5. **ההשתייכות הלאומית**- תפיסה קיצונית שייחסה חשיבות מכרעת להשתייכות הלאומית, המבטלת כל השתייכות על בסיס כלכלי או רעיוני, וצריכה לעמוד במרכז זהותו של האדם, וזאת על ידי הפגנה מוחצנת של רגש. מאבקים על בסיס לאומי עוררו רגשות לאומיים עזים ויצרו סכסוכים קשים בין לאומים שונים ביבשת.

6. **המרוץ האימפריאלי**- כיבוש האזורים שמעבר לים, שהתנהל על ידי מעצמות אירופה, נשא אופי של מעין מרוץ תחרותי. כך הואץ תהליך כיבושם של שטחים מעבר לים. רוב שטחיהן של אסיה ואפריקה השתייכו לכמה מעצמות אירופאיות, אשר הקימו בהן קולוניות שהיו כפופות לשלטוןן. מציאות זו הובילה למתחים ועימותים בין המעצמות לבין עצמן, ובין הקולוניות שלהן.

בעקבות הכרזת המלחמה של אוסטרו-הונגריה, החלה מערכת הבריתות האירופית לפעול, ותוך כחודש היו כל מעצמות אירופה מעורבות במלחמה. בפרוץ המלחמה ניצבו זה מול זה שני הגושים הבאים: מדינות המרכז- גרמניה, אוסטרו-הונגריה, האימפריה העות'מאנית ובלגריה, ומולן מדינות ההסכמה- רוסיה, בריטניה וצרפת. עקב כל הגורמים שציינו, המעצמות השונות רק המתינו לתירוץ שיינתן האות לפתיחת במלחמה.

המלחמה ומאפייניה :

ארה"ב במהלך המלחמה שמרה על ניטרליות, אך החליטה ב-1917 להצטרף למדינות ההסכמה, מתוך דאגה לדמוקרטיה. אולם היה גם מניע כלכלי, הפעילות של הצוללות הגרמניות באוקיינוס האטלנטי במהלך המלחמה, פגעו במסחר שארה"ב ניהלה עם מדינות אירופה.

מלחמה טוטאלית - המלחמה התאפיינה בהיקף נרחב מאוד. למלחמה הייתה השפעה על כלל תושביהן של המדינות שהשתתפו בה. התפשטות הלחימה מהחזית הצבאית אל העורף האזרחי, בהשפעה על היבטים רבים בחייהם של בני התקופה ובהשקעה במשאבים של המשק - כוח האדם, הייצור החקלאי והתעשייתי.

כלכלת מלחמה - הכלכלה הייתה מגויסת למלחמה. רבים מהעובדים בחקלאות ותעשייה נעדרו מעבודתם. כלכלת המדינה הייתה צריכה לספק גם את צורכי הלוחמים וצורכי העורף. הייצור הוגבר, והתרכז בצורכי מלחמה, כאשר בעורף בלט המחסור. המצב גרם לכניסת נשים לתחומי עיסוק גבריים מובהקים.

מלחמת חפירות - הלחימה התרחשה בשטחיהן של בלגיה וצרפת, שגרמניה פלשה אליהן. הכוחות הגרמניים נבלמו, ומאז התנהלה מלחמה בה תזוזת הכוחות מוגבלת. מלחמת החפירות הייתה מלחמת התשה אכזרית וממושכת. הצדדים הלוחמים השתמשו בטכנולוגיות לחימה חדשות, כמו: תותחים, מרגמות, טנקים, מטוסים וצוללות. במלחמה הזאת הופעלו לראשונה אמצעי לחימה המוניים.

התעמולה - כל מדינה השתמשה באמצעי תעמולה שונים שנועדו לחזק את אוכלוסייתה ולוחמיה ולערער את האויב.

היהודים מושפעים מן המלחמה - עם פרוץ המלחמה נקראו יהודים רבים אל דגלה של המדינה שבה חיו ונשלחו לחזית. כך נמצאו לוחמים יהודים גם בצבאותיהן של מדינות ההסכמה וגם בצבאותיהן של מדינות המרכז, ולא פעם היה עליהם להילחם זה בזה.

במהלך המלחמה נערך טיהור אתני - פעולות רצח או גירוש במטרה להרחיק קבוצה אתנית מסוימת מאזור מסוים ולהעניק אותו לקבוצה אתנית אחרת.

מלחמת העולם - נקודת משבר של המודרנה - המלחמה הדגישה את הפער שהיה קיים בין המדינות שהונהגו ע"י שליט ריכוזי, לבין המדינות הדמוקרטיות. המתח בין המדינות הפך למעשה למתח בין צורות משטר. המלחמה הובילה את אירופה ואת העולם למשבר שלא היה כמותו לפני כן. הצטרפותה של ארה"ב למערכה באירופה, הכריעה את המלחמה ומדינות ההסכמה מנצחות את המלחמה. המלחמה גבתה מחיר יקר. קיימות הערכות לגבי מספר ההרוגים בין 8 מיליון ל-20 מיליון חללים. חלק מההערכות מתייחסות לחיילים וחלק מתייחסות גם לאזרחים שנהרגו במהלך המלחמה.

"חווה ורסאי": בינואר 1919 החלו דיוני ועידת השלום בוורסאי, בקרבת פריז. ההסכם הבולט ורב המשמעות נחתם עם גרמניה, מנהיגת מדינות המרכז.

פרק שישי: צמיחת המשטרים הטוטליטריים

עם סיומה של מלחמת העולם הראשונה התגבשו באירופה שלושה משטרים בעלי אופי טוטליטרי מובהק: הקומוניזם, הפשיזם והנאציזם.

הקומוניזם היא שיטה כלכלית-חברתית המבוססת על האידאולוגיה המרקסיסטית. שיטה זו נפוצה בזכות פרסום "המניפסט הקומוניסטי" מאת מרקס ואנגלס, שם תואר הקומוניזם כשלב הבא בהתפתחות החברה האנושית ובו יפתרו מצוקות האדם והחברה, אשר נגרמו בידי השיטה הקפיטליסטית. הקומוניזם שואף להביא לחברה נטולת ממשלה ומעמדות.

לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה סבלה רוסיה מאבדות קשות בנפש, ממצוקה כלכלית וממורל ירוד. הציבור הרוסי תלה את האשמה בשלטון הצאר שהיה במדינה. הכישלונות הצבאיים בחזית והתסיסה בקרב האיכרים והפועלים הובילו למהפכת אוקטובר. בלילה שבין ה-24 ל-25 באוקטובר 1917 התחוללה מהפיכה כנגד הצאר המכהן ניקולאי השני, כמעט ללא התנגדות וללא אלימות, על ידי חברי הסיעה הבולשביקית. בסיוע יחידות צבא ופועלים תפסו לנין והבולשביקים את השלטון והקימו ממשלה חדשה שבה לנין היה ראש הממשלה, טרוצקי שר החוץ וסטלין השר לענייני לאומים. הרצון היה להפוך את רוסיה ממלוכה שבראשה צאר לרפובליקה. לנין שאף לממש את החזון הקומוניסטי שהתווה מרקס. האופי הבלתי אלים של מהפכת אוקטובר התחלף במאבק בין תומכי הצאר אשר התנגדו לשינויים שלנין ביקש להנהיג לבין הבולשביקים שהשתלטו על השלטון. ברוסיה פרצה מלחמת אזרחים שהייתה אלימה ועקובה מדם. הקומוניזם התבסס ברוסיה והיווה השראה למפלגות קומוניסטיות שהוקמו ברחבי העולם.

מאפייני המשטר הקומוניסטי בבריה"מ:

1. **אידיאולוגיה אחת ומפלגה אחת** - ביטול הבעלות הפרטית על אמצעי היצור, ביטול המעמדות בחברה ויצירת עולם חדש המבוסס על שוויון ועל צדק חברתי לכל בני האדם. עיתון המפלגה הבולשביקית "פרבדה" (אמת) הופקד על מסירת הידיעות החדשותיות והמאמרים שהופיעו בו ביטאו את הקו הפוליטי של מנהיגי המפלגה. כל מפלגות האופוזיציה חוסלו עוד בימיו של לנין. כאשר היה סטלין מזכיר המפלגה הוא הצליח להשתלט על המנגנון המפלגתי. עם מות לנין וגירוש טרוצקי (שראה עצמו יורשו של לנין), נעשה סטלין שליט יחיד ומנהיג עליון של המפלגה ושל המדינה. חברי המפלגה היו חייבים לשרת את המפלגה ולמלא את המשימות שהטילה עליהם. הם נהנו מזכויות יתר כמו קידום בעבודה, קבלת מזון ורכישה חופשית של מיני מוצרים. חברי המפלגה היו מדווחים ומפקחים על הנעשה סביבם.

2. **עקרון המנהיג האחד ופולחן האישיות** - פולחן האישיות נועד להצדיק את סמכויותיו הבלתי מוגבלות של השליט ולהעמידו מעל אזרחי המדינה. סטלין תואר כ"מנהיג שאינו טועה לעולם", "שמש העמים". כל הישגי ברה"מ יוחסו לו, נכתבה היסטוריה חדשה כדי להאדיר אותו, אנשי האקדמיה היו נתונים למרותו, סופרים ואומנים שיבחו אותו לפי דרישתו ופסלים בדמותו הוצבו ברחבי ברה"מ.

3. **שימוש בטרור** – הוקמה משטרה חשאית ובתי דין מהפכניים. רשת מודיעין ומלשינים פיקחו על הנעשה בכל מקום. המשטר הצטייר כארגון ה"רואה" ו"שומע" הכול, וכך הוגברה ונשמרה הטוטליות של המשטר. המשטרה ביצעה מאסרים המוניים ושלטה במחנות המעצר. סטלין "טיהר" גם חלק מתומכיו שנהנו מאהדה רבה במפלגה וסיכנו אותו. הוא ניהל נגדם משפטי ראויה בהם הוגדרו "אויבי העם". הם הואשמו בבגידה ובריגול. פעולות הטרור בוצעו גם במחנות העבודה- הגולאגים אשר שימשו

כמסגרות ל"חינוך מחדש" באמצעות עבודה (גולאגים) = מחנות עבודה סיביריים שפותחו על ידי סטלין, בהם נכלאו המוני בני אדם והוכרחו לעבוד בעבודת פרך).

4. השימוש בתעמולה ובחינוך - המשטר בבריה"מ שלט באופן מוחלט על כל מערכת החינוך.

5. פיקוח על הכלכלה - הכלכלה של ברית המועצות הוגדרה בתוכניות חומש שנועדו לחסל את הפיגור בתעשייה ובכלכלה. כל מה שנעשה מחוץ ליעדי התוכניות נחשב פשע כלכלי ופוליטי. תכניות החומש בוצעו תוך שימוש בכפייה וטרור. מיליוני בני אדם גויסו לעבודה מפרכת. שליחי המפלגה פיקחו על הפעילות במפעלים, אספו מידע על העובדים ועל תהליכי הייצור ודיווחו למשרדי הממשלה. למרות כל אמצעי הכפייה, הצליח השלטון לעורר התלהבות ותחושה של צמיחה ויצרה בקרב ההמונים.

המשטר הקומוניסטי והיהודים

לנין וסטלין הכירו בזכותם של היהודים לאמנציפציה, אך לא היו מוכנים להכיר בזכותם של היהודים להגדרה עצמית או לאוטונומיה תרבותית. סטלין טען, שאין לראות ביהודים אומה. הבעיה של הלאום היהודי, בדומה לשאר הבעיות הלאומיות ברוסיה, תיפתר כאשר ייבנה ברוסיה משטר חברתי קומוניסטי, שיביא להתבוללותם של היהודים, ולהקמתה של אומת פועלים חדשה, שבה לא תהיה יותר חשיבות לזהות הלאומית הקודמת. הם כפו על היהודים התבוללות תרבותית (אסימילציה). הוקמו סקציות (מחלקות) יהודיות בתוך המפלגה הקומוניסטית, שנועדו בשם "יבסקציה", ומאז, אלה הפכו למוסד החשוב ביותר שטיפל ביהודים עד לחיסולו הסופי ב-1930. ראשיה מונו על ידי מוסדות המפלגה הקומוניסטית. מטרתם הייתה, להפיץ את התורה הקומוניסטית בקרב הצבור היהודי, על יד בניית תרבות יהודית חילונית המבוססת על לשון האידיש. החל מסע רדיפות כנגד הפעילים הציוניים. הם הושלכו לכלא, או שנשלחו למחנות עבודה בסיביר או במרכז אסיה. למרות זאת, הפעילות הציונית נמשכה באורח מחתרתי עד 1928. היבסקציה נתנה יד לחיסול מוסדות הקהילה היהודית והטילה איסור על הפצתם של ספרי קודש. בנוסף סופרים עבריים ורבנים נרדפו וחלקם נשלח לכלא או למחנות כפייה בסיביר. חל איסור על חינוך דתי וקיום חגים יהודיים. לעומת זאת, היבסקציה התמקדה בטיפוח תרבות יהודית חילונית בעזרת האידיש, הקימה רשת של מוסדות חינוך, מפעלי תרבות, הוציאה לאור עיתונים וספרים, והקימה תיאטרון באידיש. אך כל אלה נעשו על בסיס החדרת הערכים הקומוניסטיים בקרב היהודים.

פאשיזם

עם סיומה של מלחמת העולם הראשונה התגבשו באירופה שלושה משטרים בעלי אופי טוטליטרי מובהק: הקומוניזם הפשיזם והנאציזם. הפשיזם הוא דגם של משטר טוטליטרי שעקרונותיו הם: שימוש בטרור ובאלימות כנגד מתנגדיו פולחן אישיות של שליט יחיד הצבא והמשטרה כפופים בלעדית למנהיג, ניהול כלכלה ריכוזית מפוקחת על ידי השלטון, תקשורת מגויסת להאדרת השלטון, תכניות לימודים המחזירות את ערכי המשטר ועוד.

המושג 'פשיזם' נטבע בשנת 1919 על ידי בניטו מוסוליני שהיה ראש ממשלת איטליה בשנים 1922-1943, והוא מבוסס על שני מושגים: 'פשיזם' – צרור/אלומה ו-'פסקס' שהיה סמל רומי של גרזן עטוף בצרור של ענפים שנישא בתהלוכות שהתקיימו באימפריה הרומית.

ניצני האידיאולוגיה הפשיסטית הופיעו באירופה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, אך לא הייתה להם השפעה של ממש. הפשיזם התפתח בתגובה לליברליזם ולסוציאליזם שביקשו להקים חברה שבמרכזה עומד האדם-האזרח-בן מעמד הפועלים. הפשיזם ביקש להבליט את ההיבט הלאומי וההשתייכות הלאומית כמאחדת את העם. הרצון היה להחזיר את איטליה לתקופת הזוהר של האימפריה הרומית. מלחמת העולם הראשונה יצרה כר נוח להתפשטות הפשיזם בגלל תוצאותיה החמורות של המלחמה שגרמו לאי יציבות פוליטית במדינות רבות אשר הוכיחה את חולשתו של השלטון הדמוקרטי ואת הקושי שלו להתמודד עם קשיים. הציבור איבד את אמונו בהנהגה הקיימת והחל בחיפוש אחר פתרון שיוכל ללכד מחדש את הציבור.

משברים כלכליים, חברתיים ומדיניים במדינות השונות לאחר מלחמת העולם הראשונה, שהתבטאו במצוקה כלכלית, אבטלה וחוסר אמון בממשלה בנוגע ליכולתה לנהל את המדינה בתקופת משבר זו הביאו להקמתן של מפלגות פאשיסטיות באירופה. בשלבים הראשונים הפשיזם היה נחלתן של מעטים ומפלגות קטנות, כמו בשנות ה-30 ברומניה, בלגיה והונגריה. בבולגריה הצליחה המפלגה הפאשיסטית להגיע לזמן קצר לשלטון על ידי הפיכה. איטליה ידועה כמדינה שבה הפשיזם צמח והתפתח לשלטון ארוך טווח יחסית בין השנים 1922-1943 בהנהגתו של מוסוליני.

עקרונות הפשיזם:

1. עליונות הכלל / הקבוצה על פני היחיד / הפרט. היחיד/הפרט באידיאולוגיה הפאשיסטית הוא חלק מהכלל/הקבוצה ומחויב לחיות על פי טובת הכלל ולא על פי טובתו האישית. אין מקום לביטוי רצונותיו וצרכיו של הפרט אם אינם משרתים את הכלל/הקבוצה.
 2. מרכזיות המדינה / עליונות הלאום - המדינה היא ערך עליון והיא מעל הכול, ועל כן מתבטל ערכם של הפרטים החיים במדינה.
 3. שבח המלחמה והאלימות- המלחמות נותנות אפשרות לאזרחים להביע את מסירותם למדינה והקרבתם למענה, כחלק מהתפיסה שהמדינה מעל הכול.
 4. האליטיזם ושליטת הדמוקרטיה- בכל חברה צריכה להיות חלוקה בין מנהיגים-האוטוריטה לבין מונהגים. לא כל אחד ראוי לשלטון, אלא רק בני קבוצה האליטיסטית
 5. לאומנות – בין הלאומים מתקיים מאבק ולכן כל בני הלאום צריכים להיאבק על הישרדותם באמצעות המסירות למדינה.
- בשנות ה-40 הגיעו לשלטון במדינות שונות כמו הונגריה ורומניה מפלגות פאשיסטיות, שיצרו קשרים עם השלטון הנאצי בגרמניה והושפעו ממנה.

פרק שביעי: שינויים במעמד היהודים בעת החדשה

המעמד המשפטי של היהודים לפני העת החדשה

אירופה - אנשי אירופה לא האמינו בשוויון והחברה נחלקה למעמדות שונים. המעמד העליון (אצילים כמורה) נהנה מזכויות רבות והמעמד התחתון נהנה מחובות רבים.

היהודים היו קבוצה נבדלת נחותה. הנחיתות הייתה עיקרון דתי. שמטרתה השפלת היהודים. הכנסייה ראתה בעם ישראל את ישראל הישן ואילו עכשיו העם הנבחר היו הנוצרים. ומטרתם להמשיך להחזיק את היהודים מושפלים כדי לחזק את טענתם.

מעמד היהודים לא היה אחיד בכל ארץ זכויותיהם וחובותיהם השתנו בהתאם לשלטון, לכנסייה, ולרצון העם. היהודים הורשו לגור במקומות מסוימים, ולא יכלו לעבוד בכל מקצוע. עם זאת הקהילה נהנתה מאוטונומיה של גבית מיסים, צדקה, הכרעה בסכסוכים משפטיים ואפילו עונשי גוף ממון וחרם. ראשי הקהילה היו בקשר עם השלטון.

ארצות האסלאם - גם בארצות האסלאם הושפל כל מי שאינו מוסלמי. היהודים נחשבו כ'עם-הספרי' ולכן הוגדרו כ'בני-חסות'. היהודים זכו בחופש דתי ואוטונומיה קהילתית, אך מצד שני הם חויבו במס גולגולת, ועל פי 'תנאי עומר' נאסר עליהם לבנות בתי כנסת חדשים, לרכב על סוס, לשאת חרב. ועוד.

הרקע לשינויים במעמד המשפטי של היהודים.

1. הנאורות- השינוי החל להתרחש בעקבות **עידן הנאורות באירופה** – שם הונחו היסודות והאמונות לערכי החופש החירות והשוויון. הנאורות טענה כי השלטון חייב לתת זכויות טבעיות לכל אדם בלי קשר לדת או ללאום.

2. אמנציפציה פרושה- הענקת זכויות מלאות אזרחיות, חברתיות, ומדיניות לציבור שלא נהנה קודם מזכויות אילו.

מודרניזציה של החיים היהודיים והפולמוס סביב תופעה זו

א. שינוי לבוש ושפה- לאורך ימי הביניים נבדלו היהודים מן הגויים גם בלבושם וזאת מתוך רצון לשמור על ייחודם וזהותם. עם התמורות במעמדם המשפטי של היהודים ורצונם להשתלב בחברה הכללית הם גם זנחו בהדרגה את לבושם המסורתי והחלו ללבוש לבוש אופנתי. המשכילים לעגו ללבוש המסורתי המרושל והמרופט והקפידו על לבוש אופנתי מכובד שכלל גם גילוח הזקנים וחבישת פאה כמקובל באותה התקופה.

לימוד שפת המדינה- דיבור בשפת המדינה נחשב גם הוא בעיני המשכילים כשלב חשוב בהשתלבות בחברה. היידיש נתפסה כשפה לא תרבותית לעומת הגרמנית, ובהמרת היידיש לגרמנית ראו המשכילים

דרך להכרת תרבות הנאורות. גם במזרח אירופה הוקמה על ידי יהודים עשירים "חברת מפיצי ההשכלה" שראתה בשפה הרוסית מכשיר להשתלבות חברתית. אך היו גם משכילים יהודים במזרח אירופה שדווקא הדגישו את לימוד השפה העברית וראו בה שפת תרבות.

מעבר לעיסוקים כלכליים יצרניים - הוגי הנאורות הבחינו בין מקצועות יצרניים, פרודוקטיביים - כמו: חקלאות, נגרות, תעשייה וכד' לבין מקצועות לא יצרניים - כמו: מסחר, הלוואה, תיווך. הם שאפו לכך שיהודים רבים יעברו לעסוק במקצועות פרודוקטיביים ולשם כך הם ערכו תיקונים במערכת החינוך ודאגו להכנסתם של לימודי חקלאות ומלאכה כחלק מתוכניות הלימוד.

בתי ספר מודרניים לבנים ולבנות - בבתי הספר למדו בנים בלבד ואילו הבנות התחנכו בבית עם האמא. במשפחות עשירות למדו הבנות בבית עם מורה פרטי שפה, מוזיקה, ציור וכד' כנהוג במשפחות המעמד הבורגני באירופה. בשנת 1798 הוקם ביה"ס הראשון לבנות בהמבורג שבגרמניה. בביה"ס למדו קריאה, כתיבה, חשבון וציור וגם מעט יהדות והוא יועד לבנות עניות. במאה ה-19 קמו בתי ספר נוספים לבנות בהם לימדו מעט יהדות ואת מקצועות משק הבית.

עם ההשתלבות בחברה הכללית, גברו מאד גם מגמות של התבוללות, נישואי תערובת ואף התנצרות. האמנציפציה השפיעה רבות גם על היחס בין היהודי הבודד לבין החברה היהודית. זאת בגלל התביעה מן היהודים להפסיק לראות את עצמם כקבוצה נבדלת מן החברה הכללית.

האמנציפציה השפיעה גם על הקהילה היהודית, אשר סייעה ליהודי לשמור על יהדותו במשך מאות שנים. מתן האמנציפציה היה כרוך בפגיעה משמעותית בסמכויות הקהילה היהודית ובעצמאותה. מעתה פנו היהודים כמו כל האזרחים לבתי המשפט של המדינה ולא לבתי הדין הרבניים, כנ"ל לגבי מוסדות החינוך ועוד.

האמנציפציה הציבה אפוא אתגר עצום בפני היהודים: כעת אין הם חייבים לחיות כיהודים אלא עליהם לבחור ביהדותם

השינוי לשוויון התרחש בשלב ראשון במערב ומרכז אירופה בסוף המאה ה-18 במדינות שהיו מתקדמות יותר. למזרח אירופה הגיע השוויון רק בשנות השלושים של המאה ה-19. בארצות האסלאם השינוי החל בהשפעת המדינות שכבשו אותם. בכל המדינות לפני ששינו את מעמדם המשפטי של היהודים היה צריך לשנות את תודעת הגויי כלפי היהודי.

כעת נעקוב בארצות שונות אחר שינוי המעמד המשפטי של היהודים. -תהליך ששיאו מתן אמנציפציה.

צרפת (מערב אירופה) - צרפת הייתה המדינה הראשונה באירופה שהעניקה שוויון ליהודים. ב1789 עם פרוץ המהפכה הצרפתית פורסמה הצהרה על זכויות טבעיות של כל בני האדם לשוויון ולחרות. למרות זאת היהודים לא זכו מיד לשוויון זכויות עם הצהרת זכויות של האדם והאזרח. מכיוון שהיהודים שמרו על זהות לאומית -יהודית (לא צרפתית).

1790 – זכו לראשונה יהודי בורדו לקבלת אמנציפציה- הם היו יהודים ספרדים עשירים מעורבים באוכלוסיה הצרפתית ובתרבות הצרפתית.

1791- רק כעבור שנה זכו יהודי אלזס לורן לאמנציפציה מדוע זה היה באיחור של שנה? יהודים אילו ממוצא אשכנזי דתי ושמרו על המסורת והקהילה רק לבסוף ויתרו יהודי אלזס על האוטונומיה הקהילתית בתמורה קיבלו אמנציפציה.

1791- הפכה צרפת למדינה חילונית ופורסמה "הצהרת זכויות האדם" שהכירה בזכויותיהם של היהודים לשוויון היהודים נקראו "אזרחים בני דת משה".

נפוליאון שכבש את רוב אירופה הביא עמו לארצות הכבושות את בשורת המהפכה הצרפתית – חירות ושוויון ליהודים, אבל רצה שהיהודים יוותרו על אוטונומיה ומבנה של הקהילה היהודית. עם כיבושי צרפת זכו גם יהודי איטליה, אוסטריה ואזור הולנד וחלק מגרמניה לשוויון זכויות.

1806- מכנס נאפולי און אסיפת נכבדים יהודים לדון בשאלת היחסים בין היהודים למדינה . נפוליאון הציג לפני האספה **12 שאלות**, שנועדו להבהיר את יחסם של היהודים לאומה הצרפתית, ולבחון אם יש סתירה בין חוקי דת ישראל לבין החוק הצרפתי. הוצגו שאלות כמו: מה יחס ההלכה היהודית לנישואי תערובת? האם מותר ליהודי לקחת ריבית מנוכרי? מה יחס היהודים לצרפת?

הנכבדים שחלקם היו יהודים דתיים אדוקים ענו כי צרפת היא מולדתם והם צרפתים בני דת משה, וכי הם רואים בצרפתים הלא-יהודים את אחיהם. ומכיוון שצרפת היא מולדתם, חלה עליהם חובה להילחם בצבאה ולהגן עליה. . הדגישו שצרפת היא מולדתם והם צרפתים בני דת משה. והם מוכנים להילחם עבור צרפת.

כדי לתת לתשובות הללו תוקף הלכתי שיהיה מקובל על כל היהודים כינס נאפולי און ב1807 – אסיפה בשם סנהדרין שכללה 71 נכבדים יהודים כמנין הסנהדרין בבית שני. ורצה שהם יבטלו הלכות דתיות יהודיות המונעות מיהודים להשתלב בחברה הצרפתית . הרבנים היהודים שלא רצו לבטל הלכות אבל מצד שני לא רצו ללכת נגד נאפוליאון ניסחו את תשובותיהם באופן המשתמע לשני פנים.

1808- פרסם נפוליאון את **הפקודה המחפירה**- פקודה שחייבה את היהודים לשרת בצבא, הגבילה את זכותם לגור באזורים מסוימים והגבילה את זכותם לעסוק במסחר. הפקודה הייתה תקפה ל10 שנים.

למרות הפגיעה הזמנית באמנציפציה של היהודים בצרפת , המהפכה הצרפתית השפיעה על מעמד המשפטי של כל היהודים בעולם. והאמנציפציה נשארה גם לאחר נפילת שלטונו של נאפוליאון.

מעמד המשפטי של היהודים בארצות האיסלם- אלג'יר

גם בכמה מארצות האסלם חל שינוי במעמד המשפטי של היהודים

הגורמים לשיפור :

1. קולוניאליזם- ארצות אירופה כבשו את צפון אפריקה ומצרים והחילו בארצות אילו את האמנציפציה.

2. יהודים שפעלו למען אחיהם בני המזרח כמו: משה מונטיפיורי, אדולף כרמיה ומשפחת רוטשילד.

צו כרמיה -אדולף כרמיה, היה מדינאי צרפתי ומנהיג יהודי ועמד בראש חברת "כל ישראל חברים". לאחר מהפכת 1848 התמנה לשר המשפטים בממשלה הזמנית בצרפת, ובתפקידו זה ביטל את עונש המוות על עבירות פוליטיות. ב-24 באוקטובר 1870 התקבל חוק שלפיו קיבלו יהודי אלג'יריה אזרחות צרפתית מלאה. מאז נושא החוק את שמו, ונקרא "חוק כרמיה". בעקבות הצו גברה באופן משמעותי האנטישמיות של אנשי המנהל והמתישבים האירופיים, שהתקשו להשלים עם העובדה שהיהודים האלג'יריים - הפכו להיות שווים להם. גם המוסלמים תושבי אלג'יריה גילו ביטויי שנאה ליהודים, לאחר שהם עצמם לא הוכרזו כאזרחים צרפתים ונשארו במעמדם החברתי הנמוך.

באימפריה העות'מאנית - יזמו השליטים המוסלמים בזמן התפוררותה, שוויון זכויות כדי להפוך את האימפריה למדינה מתקדמת ואירופאית יותר.

1. התורכים העות'מאניים השוו את מעמד היהודים והנוצרים למעמד המוסלמים.

2. בוטל מס הגולגולת.

3. יהודים יכלו להתגייס לצבא.

4. הוסרו ההגבלות על הלבוש היהודי.

החוקים תפסו רק שנתיים, כיוון שלקראת סופה של האימפריה העות'מאנית עלתה לשלטון מפלגת "התורכים הצעירים" שהנהיגה דיכוי לאומני ולא הכירה בזכויות המיעוטים. לאחר מלחמת העולם הראשונה תורכיה מצמצמת את זכויות היהודים: נאסר לימוד עברית, יהודי חייב להתחתן בנישואין אזרחיים ודתיים וכד'.

לסיכום:

הנאורות באירופה הביאה לכך שהיהודים קיבלו אמנציפציה והשוו את זכויותיהם לגויים על פי חוק אבל שוויון זכויות זה לא החזיק מעמד לאורך זמן. לאמנציפציה היה גם מחיר – היהודים ויתרו על עצמאותה וסמכותה של הקהילה ויתרו על שאיפות לאומיות. ארצות האסלאם- ברובם לא קיבלו היהודים אמנציפציה למעט במדינת אלג'יר.

פרק תשיעי: תנועת ההשכלה היהודית

משה מנדלסון ותנועת ההשכלה

משה מנדלסון (1729-1786) יהודי גרמני אשר קיבל חינוך יהודי מסורתי. בבגרותו החל להרחיב את השכלתו מעבר ללימוד התלמוד וההלכה ולמד פילוסופיה, שפות ומדעים. הוא השתלב בחברת המשכילים היהודים בברלין. הקפיד על שמירת מצוות. מנדלסון הפך להוגה דעות מוכר באירופה, ונחשב לאבי תנועת ההשכלה היהודית. הוא ראה את עצמו כחיל-חלוץ וכנושא שליחות של הפצת ערכי הנאורות בחברה היהודית.

עקרונות במשנתו של מנדלסון:

1. אל המוסר האנושי ניתן להגיע באמצעות השכל וההיגיון. היהודים קיבלו תורה ומצוות כדי שבעזרתם ישמרו היטב על אותה דת טבעית ויפיצו אותה בעולם.
2. יש לשלול מההנהגה הדתית את הסמכות לכפות משמעת על המאמינים, ויש להפריד בין דת למדינה. יש לתת סמכויות ענישה רק בידי המדינה.
3. יש להקפיד על שמירת תורה ומצוות אך לאפשר חופש אמונות ודעות.
4. מפעל הביאור – תרגום התורה, תהילים, שיר השירים וקהלת לגרמנית עם פירוש המבוסס על הפרשנות היהודית ומדרשי חז"ל.

תנועת ההשכלה היהודית בתקופה שאחרי פטירת מנדלסון

בדור שלאחר מנדלסון חל שינוי בדמותם של המשכילים וביעדיה של תנועת ההשכלה היהודית. משכילים רבים זנחו את לימוד הלשון העברית ואת השימוש בה. בהדרגה חלה אצל חלקם התרופפות בשמירת המצוות. היו שזנחו לחלוטין את אורח החיים היהודי, ומקצתם אף המירו את דתם. המשכילים שהמשיכו את מנדלסון היו מעוניינים בהתקרבות לחברה הכללית מבחינה אינטלקטואלית ותרבותית. על כן סיגלו לעצמם סגנון לבוש, מנהגים ונימוסים שהיו מקובלים בחברה הכללית. על מנת לקדם את ההשכלה בחברה היהודית, הקימו המשכילים חברה בשם "חברת דורשי לשון עבר". חברה זו הפיצה כתב עת בשם "המאסף", היה זה עיתון בעברית אשר הטיף לחשיבה רציונאלית, להרחבת הדעת ולסובלנות דתית.

שינויים שהובילו המשכילים היהודים:

שפה- המשכילים הטיפו לעזיבה של שפת היידיש שנחשבה כלא תרבותית והבדילה אותם מהחברה הכללית. במקום זאת הציעו המשכילים ליהודים להעמיק בשפת המדינה בה הם גרים – על מנת להשתלב בחברה הכללית.

כלכלה- ברוח התקופה, המשכילים קראו לפרודוקטיביזציה של היהודים ועודדו עזיבה של המסחר לטובת עיסוק בחקלאות ומלאכה.

חינוך – המשכילים פתחו בתי ספר בהם למדו לראשונה גם לימודי חול ולא רק מקצועות קודש. כמו כן פתחו המשכילים בתי ספר לבנות- דבר שהיה חידוש באותם ימים. על פי ספרי הלימוד המאושרים

יישום רעיונות ההשכלה בחברה היהודית באירופה ומחוצה לה :

א. במזרח אירופה "השכלה מטעם" – לעומת מערב אירופה, המשכילים היהודים במזרח אירופה היו קבוצת מיעוט. הם ראו במערכת החינוך כלי מרכזי לעיצוב הדור הצעיר ועל כן הם פנו לשלטונות הרוסיים בבקשה לערוך רפורמות בחינוך היהודי ולעודד עבודת חקלאות. מיעוט זה התייחס לבתי הספר שהקים השלטון הרוסי וחיב את היהודים ללמוד בהם- כרצון להיטיב עם היהודים ולתקנם ולא כרצון לטשטש את סממני היהדות. בשונה ממערב אירופה בה ניתנה ההשכלה לנערות רק בשלב מאוחר יותר, במזרח אירופה הוקמו בתי הספר לבנות במקביל להקמתם של בתי הספר לבנים.

ב. בתי הספר של "כל ישראל חברים" במזרח התיכון ובארצות האסלאם- ארגון כ"ח הוקם ב-1860 בפריז ומטרתו הייתה לתרום להתפתחותם התרבותית של היהודים ובכך לסייע להם להשתלב בחברה הכללית. בבתי הספר של חברת כ"ח הוכנסו שינויים רבים לעומת ה"חדר" המסורתי: למדו בנים ובנות, כל שכבת גיל למדה בנפרד, בכיתות היו לוחות וגירים, אך החידוש המרכזי היה בתוכן הלימודי. שפת הלימוד הייתה צרפתית והתלמידים עברו מבחן ממשלתי בסיום לימודיהם. לימוד השפות האירופאיות, חשבון, גאוגרפיה וכו' היו עיקריים ואילו לימודי היהדות היו טפלים.

בתי הספר של כ"ח היו הגורם מספר אחד של התמערבות החברה היהודית בארצות האסלאם.

היו מדינות שקיבלו את בתי הספר של כ"ח בשמחה כמו באלג'יר ומרוקו, אך היו מקומות כמו בלוב וג'רבה שבואם עורר ויכוח והתנגדות בגלל צמצום לימודי התורה, ושינוי סדר העדיפויות שהוצג לתלמידים בהם ההשכלה תפשה מקום חשוב יותר מיראת שמים, וצרפת הייתה משאת נפשם של הצעירים היהודים במקום ארץ ישראל.

ג. חזירת רעיונות ההשכלה בתימן, הוויכוח בין הדרדרים לעיקשים- לתימן הגיע רעיונות ההשכלה רק במאה ה-20, וב-1910 הקים הרב יחיא קפאח בית ספר מודרני בצנעא דוגמת בתי הספר של כ"ח. הדבר עורר מחלוקת בקהילה בין הדרדעים- הרציונאליים, שראו בכך שלב חשוב בפיתוח וקדמה של הדת. לבין העיקשים- שצידדו בלימוד הקבלה, וראו מהלך זה הסותר את מסורת הקבלה שלהם בצורה שלילית.

פרק עשירי: תנועות וזרמים יהודיים במאות ה-18-20

דרכים להתמודדות עם החילון, ההתערות עם החברה הכללית, וההתבוללות: פרק זה יסקור את המענה האורתודוקסי לגווניו ויחסו למודרנה ולתיקונים בדת:

תנועת הרפורמה-תנועת התיקונים בדת

תנועה זו החלה בגרמניה של המאה ה-19. גרמניה הייתה קרקע נוחה לצמיחה של תנועה זו מאחר והיהודים נאבקו לאמנציפציה, נפגשו עם התרבות הנוצרית הגרמנית וניסו להוכיח שתרבותם והשכלתם לא נופלת ממנה. היו יהודים שעזבו את הקהילה היהודית או שהתנצרו כדי להשתלב בחברה הנוצרית. והיו יהודים שלא רצו לעזוב את הכל אבל הם חשו שהדת היהודית וחזון הגאולה מרוחקים

מיושנים ולא מציאותיים . הם לא רצו להתנצר אבל רצו ליצור מסגרת מתאימה להם בתוך העולם היהודי. הם הקימו קהילות שלהם עם חוקים המתאימים להם. הם רצו להראות שהיהודים לא נופלים בתרבותם ובהשכלתם מהחברה הלא יהודית.

הגורם להקמת תנועת הרפורמה

השינויים שהתחוללו בסוף המאה ה-18 ובמאה ה-19 במעמד המשפטי של יהודי מרכז אירופה וההשתלבות הכלכלית והחברתית העלו שאלות ביחס לרלוונטיות של הערכים היהודים המסורתיים :

-האם יש להמשיך ולקיים את המסורת ומנהגים ישנים בעולם שחלים בו שינויים כה רבים?

-האם בחברה המעניקה ליהודים שוויון זכויות ניתן להגדיר את המציאות בה הם חיים כגלות?

-איזה מקום יש לתת לתפילות לשיבת ציון ובניין המקדש בזמן שהיהודים נהנים משוויון זכויות?

-האם השאיפה לגאולה פירושה שיבת ישראל לא"י או תיקון העולם כולו?

המחלוקת סביב שאלות אלה הביאה ליצירת קבוצה של משכילים שסברו שהמצוות המעשיות אבדו במידה רבה את משמעותן וייעודן המקורי ולכן לא קראו לביטול המצוות אלא לערוך **רפורמה** ביהדות, תיקון ועיצוב מחדש של היהדות כדי לתת מענה ליהודים שרוצים להישאר בתוך המסגרת היהודית **(להשתלב בעולם המודרני מבלי להמיר דתם)**. עד שנות הארבעים של המאה ה-19 תנועת הרפורמה הייתה קטנה אך היא הלכה והתפשטה הן באירופה (מערב אירופה והונגריה) והן בארה"ב. בכל מקום היא תפסה גוון משלה.

עקרונות התנועה הרפורמית

א. הם לא ראו בקיום המצוות כמרכיב מרכזי ביהדות. **העיקר הוא: האמונה והרגש הדתי** . לכן העיקרון שהנחה אותם באיזו מידה המצווה או המנהג מביאים את האדם להתעלות רוחנית ושיפור מוסרי.

ב. הרפורמים אימצו מנהגים וטקסים שהיו בחברה הנוצרית והביאו אותם לחברה היהודית . הם רצו להראות נאורים ומתקדמים . . לדוגמה נגינה בעוגב בבית כנסת.

פעולותיהם

א. תקנון במדינות גרמניה שכלל לשמור על הדרת קודש בבית הכנסת ולבטל מנהג שנראה להם פרימיטיבי ולא מכובד . למשל בוטלה הכאת המן בזמן קריאת המגילה. היו בתי כנסת שוויתרו על טקס הבר מצווה והנהיגו טקס הדומה לטקס נוצרי .

ב. הקמת בית כנסת בשם "ההיכל" הטמפל (1818) בהמבורג שבגרמניה שונה מהותית מבית כנסת יהודי שהיה מוכר עד אותם הימים. מבנה בית הכנסת דומה מבחוץ לכנסייה וגם במבנה הפנימי חל שינוי והבימה עברה ליד ארון הקודש ולא במרכז- גם כן בדומה למיקום הדוכן בכנסייה.

ג. הוציאו ב-1819 סידור תפילה ראשון שבו הושמטו קטעים המבדילים בין עם ישראל לאומות העולם, הורידו מהתפילה קטעים בנושא שיבת ציון וחידוש הקורבנות. בבית הכנסת הייתה שירת מקהלה שלווה בעוגב והתפילות היו בשפה הגרמנית.

ד. התנערות מהלכות המבטאות את היותו של עם ישראל עם סגולה, יוצרות הבדלה בין ישראל לעמים ומקשות על ההשתלבות בחברה הכללית.

ה. הקמת קהילות משלהם עם מערכת חוקים מתאימה.

רוב השינויים היו ספונטני וכל קהילה בחרה את השינויים המתאימים לה כפי הבנתה. הרפורמים חשו כי אין די בויתור על המצוות יש צורך לשיטה, הנהגה, קהילה ולכן החלו במיסוד התנועה הרפורמית.

אברהם גייגר פועל לגיבוש רעיונות תנועת הרפורמה ומיסודה- התורה שבכתב והתורה שבעל פה הם יצירה אנושית שהתאימה למציאות הרוחנית לתקופה שנוצרו בלבד, לכן אינן נצחיות וניתן לשנות את היהדות על פי המציאות הרוחנית בכל דור. לטענתו העיקר ביהדות הוא הערכים האוניברסאליים, המתאימים לכל אדם ולכול קבוצה חברתית (לא תרצח...) אותם אין לשנות, בעוד המצוות הקשורות לאירועים הסטורים כמו שבת וחגים ניתן לשנות.

הוא פעל למיסודה של התנועה הרפורמית ונטל חלק בכנסים הגדולים של הרבנים הרפורמים בגרמניה בהם התקבלו ההחלטות הבאות:

כנס ראשון- התרת נישואי תערובת (גייגר התנגד לנישואי תערובת אך תמך בהקלה בגיור). בתנאי שניתן יהיה לגדל את הילד כיהודי אם ההורים מעוניינים.

כנס שני- בוטלה חשיבות העברית כשפת התפילה, ובוטלו התפילות לשיבת ציון ולחידוש עבודת הקורבנות. הותרה נגינת עוגב בבית כנסת בשבת ע"י יהודי.

כנס שלישי- הותרו מלאכות מסוימות בשבת אך נדחתה הצעה להעביר את יום המנוחה ליום ראשון. התקבלו הקלות בדיני מילה ואבלות.

שמואל הולדהיים מבטל את הייסוד הלאומי- עמדות קיצוניות יותר הוביל שמואל הולדהיים. הוא טען כי היהדות היא דת ולא לאום. ועל כן על היהודים לקבל עליהם את חוקי המדינה ולהיות חלק בלתי נפרד מהחברה. גם הוא ראה בנישואי תערובת דבר טוב ואף ניסה לשנות את יום המנוחה ליום ראשון כנהוג במדינה, ניסיון שנכשל.

זכריה פרנקל מייצג רפורמה מתונה- הוא שלל את התפיסה כי המצוות אינן תואמות את העידן המודרני וסבר כי יש להכניס תיקונים בדת רק במידה ונמצאה להם הצדקה תורנית ורק בתנאי שהקהילה מוכנה לקבל שינויים אלה. הוא ראה את עצמו כממשיך דרכם של חכמי ההלכה שמצד אחד שמרו על המסורת ומאידיך ראו לחדש דברים הנחוצים בכל דור.

אורתודוקסיה = דרך הישר

פירוש המילה אורתודוקסיה היא "דרך ישרה", ההולכים בדרך הישר לעומת הסוטים ממנה. הזרם האורתודוקסי ביהדות רואה עצמו ממשיך היסטורי של הגוף העיקרי ביהדות ונאבק נגד הרצון לשינוי ורפורמה ביהדות.

עד תחילת המאה ה-19, (על אף קיומם של זרמים ותנועות שונות) נשארה יהדות אירופה מגובשת סביב ערכים שהיו מוסכמים על הקהילות היהודיות: לימוד תורה כערך עליון, השאיפה להיות תלמיד חכם, קיום ההלכה, רב הקהילה סמכות רוחנית הפוסקת המוחלטת, עם ישראל כעם נבחר ושמירה מפני התבוללות וטמיעה. במחצית השנייה של המאה ה-19 אוימה היהדות המסורתית ע"י שני גורמים:

א. הרפורמים ושוחרי האמנציפציה אשר דרשו לשנות את ערכי היסוד של החברה (לערוך רפורמות ביהדות מצד אחד ולהתבולל מצד שני)

ב. משכילים יהודים במזרח אירופה ביקשו לנפץ את חומות שמירת המצוות הקפדנית, לערער את סמכות הרבנים ולהנהיג מערכת לימודים שונה בה ילמדו לימודי חול.

מול סכנות אלה נערך המחנה של שומרי המצוות, שיקרא הזרם האורתודוקסי. הדרך להתגוננות היא הסתגרות, התבדלות, אידיאולוגיה של שב ואל תעשה, הגבהת החומות, ההחמרה נועדה לעטוף את היהודי במעין "חומת מגן" מפני "הרוח הרעה" המאיימת מבחוץ היא האמצעי להתמודד ולהדוף את ההתבוללות והאפיקורסיות.

החת"ם סופר - ר' משה סופר, (חידושי תורת משה) מחשובי הפוסקים במאה ה-19 הדמות הרבנית המרכזית שהובילה את גישת ההסתגרות. הוא העריך את החוכמה האנושית, הוא למד בנעוריו שפות ומדעים וגם לילדיו שכר מורה מיוחד שילמדם מדעים.

השקפתו- החת"ם סופר ראה את שורש הרעה בהתרחקות מהדת, בהשכלת ברלין (תנועת ההשכלה), ברפורמה ובהתערות בחברה הלא יהודית הכללית. הוא הזהיר את בני משפחתו שלא לקרוא בספרי מנדלסון וניסה למנוע הקמת בית ספר מיסודם של המשכילים. בישיבה שהקים דרש להתמסר ללימוד התורה אך התיר לימודים כללים אחרי לימוד תורה. הוא יזם הקמת בית ספר לחקלאות ומלאכה שיכשיר את התלמידים לעלייה לא"י.

חדשנות בלימוד התורה-התחדשות היום יומית היא בלימוד התורה, היא המקנה לתורה חיות ונצחיות ולכן דרש מעצמו ומתלמידיו את החידוש בדברי התורה.

התנגדות להכנסת תיקונים בהלכה ברוח הזמן- הוא התנגד לכל שינוי קל שבקלים וטען: **"חדש אסור מן התורה"**. כל תיקון אסור גם אם אינו נוגד את ההלכה.. אדרבא עלינו "להגביה חומות", להוסיף גדרים וסייגים להחמיר ולא להקל.

שמירת ההלכה צריכה להתבסס על השולחן ערוך וסיסמתו: "ובני ישראל יוצאים ביד רמ"א". יהודי אשכנז צריכים ללכת לפי פסקי רבי משה איסרלייש לפי ה"שולחן ערוך".

הוא התנגד לשינויים בסדר התפילה, העברת הבימה ממרכז בית הכנסת לקדמתו, ולשינויים נוספים שעשו הרפורמים. על הרפורמים אמר החת"ם סופר שאם היה הדבר בידו היה מוציאם מכלל ישראל.

יחסו לאמנציפציה - החת"ם סופר ראה באמנציפציה סיכון רב, הן בגלל החשש שתגביר את החילון וההתבוללות והן בגלל שהיא תרחיק אותם מהתקווה לשוב לא"י. משום שהחיים הנוחים בגולה עלולים להסיט את היהודי מהשאיפה לגאולה ועלייה לא"י. מכאן מובן יחסו החיובי ללאומיות היהודית.

אולטרה אורתודוקסיה – לאחר פטירתו תלמידיו הקצינו ביחסם כלפי המודרנה ושללו כל לימודי חול, נלחמו ביהודים האורתודוקסים. מקבוצה זו יצאו מייסדי העדה החרדית בירושלים.

ניאו-אורתודוקסיה - אורתודוקסיה חדשה

זרם נוסף ביהדות האורתודוקסית, התגבש בגרמניה. אורתודוקסיה חדשה, שטענה כי במודרנה יש צדדים חיוביים שלא סותרים ואף רצוי לבחור בדברים הטובים שבמודרנה ולשלבם בחיים היהודים. ביניהם היו הרבנים הרב עזריאל הילדסהיימר שהקים בברלין בית מדרש לרבנים שמטרתו להצמיח דמות של רב חדש שידע הלכה וגם יש לו השכלה כללית רחבה וקשוב לשאלות הזמן. בראשה עמד הרב שמשון רפאל הירש (1808-1888).

השקפתו - הוא ביקש לשלב בין נאמנות למסורת ושמירה על ההלכה לבין היבטים במודרנה, שראה בהם היבטים חיוביים.

תורת ישראל נצחית, אין לשנות בה דבר, מכאן החובה לקיים את התורה על כל מצוותיה.

יחד עם זאת הוא האמין בדרך ארץ (אמירתו של רבן גמליאל יפה תלמוד **תורה עם דרך ארץ**) **שילוב החיים עפ"י ההלכה היהודית עם רכישת השכלה אקדמית ומקצועית (מדע ומלאכת כפיים)** הוא עצמו למד באוניברסיטה

- הוא הקים את בית הספר הריאלי היהודי בו למדו גם מקצועות חול. ולמדו בו עברית ברמה גבוהה.

- הרש"ר הירש ייסד עיתון אורתודוקסי בשם ישורון ששימש שופר לכל רעיונותיו. הוא עודד בעיתון כתיבה יהודית יראת שמים ודבקות במסורת.

כל יהודי מאמין חייב לקיים את כל המצוות כפי שהתפתחו במרוצת הדורות, ואין לאיש היתר לשנותם. אם יש אי התאמה בין מצווה למציאות יש לתקן את החברה ולא את התורה.

- אפשר לשנות מנהגים אך לא לשנות הלכה. לדוגמה הרב הירש נשא את דרשתו בבית הכנסת בשפה הגרמנית.

יחסו לאמנציפציה - היה חיובי. לדעתו רבים מרעיונות ההשכלה שאובים מערכי הנצח של היהדות.. האמנציפציה היא הישג של ימות המשיח, ואילו את חזון הגאולה של עם ישראל דחה לעתיד הרחוק.

האמנציפציה תורמת ליהודים ועוזרת להם להתקדם ולהשתלב בעמים. מכאן שהוא ראה באמנציפציה אתגר חיובי, המאפשר לעם ישראל להגשים את ייעודו בהווה ולהיות אור לגויים.

יחסו ללאומיות היהודית - לדעתו לעם ישראל שליחות רוחנית בגולה, להורות לכל העמים שה' הוא מקור כל הברכה". את חזון הגאולה של עם ישראל בארצו, הוא דחה לעתיד הרחוק.

פולמוס הפרדת הקהילות - בפרנקפורט הייתה קהילה יהודית שהרפורמים היו בה רוב. הרש"ר הירש הוזמן לכהן כרבה של הקהילה האורתודוקסית בעיר שנקראה 'עדת ישורון'. בעת כהונתו הוא הוביל להתבדלות מוחלטת מהרפורמים, דבר שלא היה מקובל על כל חברי הקהילה האורתודוקסית. המחלוקת פיצלה את הקהילה האורתודוקסית הקטנה שבעיר לשניים: אלה שהלכו בעקבותיו והקימו קהילה נפרדת, וכאלה שנשארו בקהילת האם הגדולה ושמרו על עקרונותיהם מול הרפורמים.

הניאו אורתודוקסיה בגרמניה הצמיחה דמות יהודי שונה מזו של היהודי על פי הדגם הליטאי (חרדי) או חסידי. דמותו היא של יהודי השומר באדיקות על מצוות הדת ומצד שני משכיל ובעל מקצוע חופשי.

פרק שתיים עשרה: התנועה הציונית

הגורמים להתעוררות הרעיון הציוני:

קשר(זיקה) לארץ ישראל - במשך כל הדורות נשמר הקשר בין עם ישראל לארצו תוך ציפייה משיחית לגאולת ישראל

הצלחת תנועות לאומיות אירופאיות - לדוגמה: איחוד מדיני של מדינות מפוצלות (גרמניה ואיטליה) והכרה בזכות של תנועות לאומיות לתבוע לעצמן מדינה (כגון מדינות הבלקן) משפיעות על רצון היהודים ותקוותם להקמת מדינה יהודית עצמאית

האנטישמיות המודרנית - הפוגרומים במזרח אירופה גרמו ליהודים להגר, אחד המקומות אליהם הגיעו היהודים היה א"י. האנטישמיות במערב אירופה יצרה את התובנה שהאמנציפציה הביאה ליצירת אנטישמיות על בסיס חדש ומכאן הצורך למצוא פתרון לבעיה היהודית.

האמנציפציה - לאמנציפציה מספר השפעות על היהודים: אמנציפציה נתנה ליהודים חופש ביטוי ולגיטימציה לתביעות לאומיות ומאידיך הייתה גם אכזבה מתופעות אנטישמיות למרות האמנציפציה (כלומר כישלון האמנציפציה) דבר המגביר את ההכרה בצורך למדינה של היהודים. האמנציפציה עוררה חשש להתבוללות והגבירה את המגמה לשמור על הייחוד הלאומי היהודי וזה אפשרי במדינה יהודית.

תנועת ההשכלה היהודית - המשכילים היהודים תבעו את הרחבת ידיעותיהם של היהודים על מורשתם ועברם. בעקבות זאת הם ערכו מחקרים רבים בנושאים הקשורים ליהדות, ללשון ולארץ ישראל, דבר שסייע להם להצביע על יסודות לאומיים משותפים לעם היהודי.

מבשרי הציונות

לתנועה הציונית כתנועה לאומית מודרנית קדמו מבשרי הציונות. מקובל להחשיב שלושה כמבשרים: הרב יהודה אלקלעי, הרב צבי הירש קלישר ומשה הס. הם זכו לכינוי "מבשרים" מפני שקדמו לה ו"בישרו" על בואה, הם היו ההוגים הראשונים של הרעיון הציוני כרעיון מודרני וקראו להוציאו לפועל אך לא הצליחו בעצמם להגיע להישגים מעשים.

נושאים בהם עסקו כל מבשרי הציונות:

א. כל מבשרי הציונות עסקו ברעיון של שיבת היהודים לארץ ישראל, התפתחות הרעיונות הלאומיים באירופה השפיעה על תפיסת עולמם. הם הביעו את הרעיונות ותפיסת העולם שלהם באמצעות ספרים ומאמרים שפורסמו ברחבי אירופה וכן החלו בפעולות מעשיות על מנת ליישם ולהוציא לפועל את אמונותיהם, הם עודדו יהודים לעלות לארץ ישראל והרב אלקלעי אף עלה בעצמו לארץ.

ב. רעיון הפרודוקטיביות (היצרנות) של יהודי העולם: מבשרי הציונות שאפו לשנות את המצב הקיים שבו רוב היהודים בגולה לא היו בעלי מלאכה ולא עסקו בחקלאות ומקצועות פרודקטיביים. והם חשבו שהשיבה של היהודים לארץ ישראל תחייב אותם לעסוק גם במלאכת כפיים ובייחוד בחקלאות ובכך יחזרו למציאות כלכלית נורמלית

ג. גאולה טבעית ולא רק ניסית: מבשרי הציונות יצאו כנגד התפיסה הדתית המקובלת בתקופתם שלפיה העם היהודי צריך לחכות עד בוא המשיח על מנת לעלות לא"י, ולכן ויש לשבת ולהמתין לבואה של הגאולה הניסית מבשרי הציונות טענו כי יש לפעול להקמת מדינה יהודית הגאולה לא תהיה ניסית בלבד אלא תתחיל בדרך הטבע וכי רק באמצעות פעולה שלנו, שהיא הגאולה הטבעית, תבוא הגאולה השלמה.

ד. גאולה הדרגתית: יציאה כנגד התפיסה המקובלת הייתה של גאולה מיידית ניסית בעוד מבשרי הציונות, הרבנים קלישר ואלקלעי דברו על גאולה הדרגתית בשלבים הגאולה שלמה לא נגלית בבת אחת אלא מופיעה בהדרגתיות והחזרה הטבעית של עמ"י לא"י הינה אחת משלבים בדרך לגאולה השלמה.

אך היו גם דברים שייחדו כל אחד מהם:

הרב אלקלעי: ראה בפעולות לאחדות העם כמביאות את הגאולה לכן קידם בברכה את תחיית השפה העברית, את אחדות נוסח התפילה ועודד את פעולתה של חברת כ"יח לאיחוד העם היהודי.

רעיונות מעשיים: תכנן לבקש רישיון התיישבות בא"י מהסולטן העות'מאני, בתמיכת המעצמות האירופאיות. לשם כך אף נסע לארץ ישראל ולמערב אירופה כדי לשכנע יהודים ושאינם יהודים לתמוך בתוכניתו.

הרב צבי הירש קלישר: ראה במתן האמנסיפציה פתיחתה של תקופה חדשה- תקופת הגאולה.

רעיונות מעשיים: ניסה לרכוש את הר הבית כדי לבנות מזבח ולחדש את עבודת הקורבנות. ניהל חלופת מכתבים עם משה מונטיפיורי ואדולף כרמיה בבקשה שיתמכו כלכלית ופוליטית בשיבת יהודים לארצם. הקים ועמד בראש חברה ליישוב ארץ ישראל יחד עם הרב אליהו גוטמאכר.

משה הס: נולד במערב אירופה, קיבל חינוך מסורתי דתי בילדותו אך הפך לחילוני מתבולל וסוציאליסט. בעקבות העצמאות האיטלקית שב גם הוא לשורשיו הלאומיים אך לא נטש את רעיונותיו הסוציאליסטיים.

רעיונות מעשיים: הציע לשלם כסף ולרכוש מהסולטאן את א"י ולהקים בה מדינה סוציאליסטית.

הקשיים בהצלחת רעיונות מבשרי הציונות:

* באותה תקופה היהודים באירופה החלו לקבל אמנציפציה וחשו שיפור במצבם בגולה ולכן היה קושי שכנוע וליצור עליית המונים לארץ ישראל שנחשבה אז לארץ בלתי מפותחת ומרובת סכנות.

* מבשרי הציונות פעלו כחידים ולכן לא היה להם מספיק כוח פוליטי וכלכלי ליצור ולממש עלייה המונית לארץ ישראל

* קשיים ברכישת אדמות בארץ ישראל, ועל מנת לאפשר חזרה המונית לא"י נדרשת קרקע.

לא נכון יהיה לומר שמבשרי הציונות נכשלו לגמרי שכן פחות ממאה שנים לאחר פעילותם התממשו התוכניות שלהם וקמה מדינת ישראל והם היוו הבסיס למימוש ערכי הציונות!

תנועת חיבת ציון

בעקבות גלי פרעות גדולים ביהודי רוסיה, רבים עזבו את רוסיה והיגרו מערבה, אבל מיעוט מבין יהודי רוסיה בעקבות הפרעות הקימו אגודות (קבוצות) מקומיות שנקראו "חובבי ציון" לעליה לארץ ישראל, ארגנו את העלייה והקימו ישובים חדשים בארץ ישראל – עלייה זו נקראה יותר מאוחר-עלייה ראשונה (1881)

חובבי ציון רצו לפתור את מצוקת היהודים בעקבות הפרעות וחיפשו פתרון מידי ולכן עודדו עלייה לא"י והקמת התיישבות חקלאית, הם ראו בהקמת מדינה יהודית יעד רחוק טווח(חזון לעתיד) ולא פתרון שיכול לעזור לבעיות המידיות של יהודי מזרח רוסיה.

אגודות חובבי ציון פעלו תחילה כקבוצות שתפקדו בצורה עצמאית ללא סדר והנהגה מרכזית. עד שיהודה לייב פינסקר ומנהיגים נוספים מקרב חובבי ציון החליטו לאחד את כל אגודות חובבי ציון לתנועה אחת מלוכדת ומשפיעה יותר.

פינסקר יהודה 1891 - 1821

רופא, משכיל חילוני ומתבולל, בתחילת דרכו האמין פינסקר בהשתלבות היהודים בחברה הרוסית.

בעקבות פרעות "סופות הנגב", שינה את דעתו וחשב שצריך להקים מדינה ליהודים הוא פרסם 'את הספר **אוטואמנציפציה**, (שחרור עצמי) עיקרי דבריו : הבעיה של היהודים : **יודופביה**- היהודים מיצגים עם חי-מת, נשמה ללא גוף, דבר המביא לפחד של העמים מפני היהודים, פחד הנקרא 'יודופביה' הגורם לדחייתם מבין העמים. הפתרון של היהודים : **אוטואמנציפציה**- היהודים צריכים ארץ משלהם (יישות מדינית יהודית) ועליהם לעזור לעצמם, על ידי התיישבות של כל היהודים בארץ משלהם עדיף א"י והקמת מדינה עצמאית. הדרכים להגשמת הרעיון : כינוס קונגרס לאומי שמתוכו יבחר וועד אשר מטרתו תהיה לחפש ולמצוא ארץ שתתאים למטרה זו. אך בהמשך הבין פסקר שמחשבתו להקים מדינה יהודית שלא בארץ ישראל לא תתקבל על דעת רוב העם היהודי.

ועידת קטוביץ 1884

ועידה שהתכנסה ביוזמתו של פינסקר בעיר קטוביץ שעל גבול רוסיה גרמניה והייתה לוועידת הייסוד של תנועת "חיבת ציון"- הארגון היהודי הלאומי-העולמי הראשון. לראשות התנועה נבחר **פניסקר והרב שמואל מוהליבר** נבחר ליושב ראש של כבוד. לוועד המנהל נבחרו רבנים נוספים שהיו מגאוני הדור כמו הנצי"ב מוולוז'ין. בוועידה הוגדרו המטרות של תנועת חיבת ציון.

החלטות ועידת קטוביץ :

- א. להחזיר חלק מהיהודים לעובדת אדמה בארץ ישראל.
- ב. כל אגודות חובבי ציון יהיו מרוכזות תחת ארגון אחד עם הנהגה שנבחרה.
- ג. אנשים מחיבת ציון יפעלו בשלטון הרוסי כדי לקבל אישור פעולה (רישיון) ממשלת רוסיה להשתתפות בפעילות הארגון
- ד. חיבת ציון תתמוך ביישובים היהודים הקיימים בארץ ישראל ובמושבות החדשות שהוקמו בה.
- ה. תישלח משלחת לא"י על מנת לבדוק אלו מושבות זקוקות ביותר לסיוע וכן לנסות לשדל את האימפריה העות'מנית שיסירו את ההגבלות לבניית ישובים חדשים.

תנועת חיבת ציון התמודדה עם מספר קשיים :

1. קשיים בגיוס כספים לרכישת קרקעות בארץ ישראל. מחיר הקרקעות עלה.
2. יהודים רבים על אף הפרעות ואנטישמיות, חששו להגיע לארץ ישראל שהייתה תחת שלטון העות'מאני ונחשבה נחשלת, הם העדיפו להגר לארה"ב ארץ מתקדמת ומתפתחת שבה החיים היו נוחים יותר מא"י באותה תקופה .
3. חילוקי דעות בין חילונים(המשכילים) ודתיים בתוך התנועה על אופי הישוב היהודי החדש ושל המושבות החדשות שקמו , ויכוחים על אורח החיים שצריך להתקיים בא"י, ועל מידת הכפייה לשמירת מצוות בקרב המתישבים החדשים בארץ, בייחוד בני גדרה-הבילוי"ים שרצו להקים חברה חילונית מודרנית. בניסיון להתגבר על הוויכוחים בנושא הוצעה פשרה :נבחרו שלושה מנהיגים להנהגה משותפת (משכילים ורבנים, אחד מהם היה הרב מוהליבר). עם זאת נשארו עדיין מחלוקות .

4. האיסור על פעילות פוליטית שהטילו השלטונות הרוסיים, חל איסור על פעילות ציונית בגלוי וחברי התנועה ברוסיה נאלצו לנהל אותה במחתרת מתוך חשש מתגובת השלטון הרוסי.

הרב שמואל מוהליבר 1898 - 1824: מגדולי הרבנים ברוסיה, ממייסדי חֵיבת ציון, לאחר פרעות "סופות הנגב" עשה רבות להפנות את המהגרים לא"י. השפיע רבות על הברון רוטשילד ניפגש עמו ושכנעו לקנות קרקעות בא"י על מנת להקים יישוב חקלאי. בעקבות כך נרכשו קרקעות והוקמה עקרון ששמה שונה לאחר מכן ל"מזכרת בתיה" (על שם אמו של הברון). הרב מוהליבר היה קשור כל חייו למושבה ומאוחר יותר אף העלו עצמותיו למזכרת בתיה).

חובבי ציון תומכים בעולים לארץ ישראל- בין השנים 1881-1904 עלו לארץ ישראל כ-25,000 עולים חדשים חברי אגודות חובבי ציון. רובם היו אנשים דתיים בעלי משפחות שהתיישבו בערי הקודש (ירושלים, חברון, צפת וטבריה), רובם ברחו מפני הפרעות ברוסיה. אך היו מביניהם כאלה שבאו בגלל הרעיון הלאומי והם הקימו 23 מושבות חקלאיות חדשות. חוסר הניסיון שלהם בעבודה החקלאית, המאמץ הפיזי, המחלות שהרגו בהם הביאו אותם כמעט לסף יאוש, אך בעזרתו של הברון רוטשילד שנחלץ לעזרתם הצליחו המושבות להתגבר על הקשיים. הברון ייסד משטר פקידות בכל מושבה, דאג לאגרונומים, רופאים, מורים ועוד שיסיעו לתושבים, אך בשל יחס מתנשא מצד הפקידים נוצרו מתחים בין פקידי הברון לבין המתישבים.

פולמוס גדרה- רובם של בני העלייה הראשונה היו מסורתיים שומרי מצוות וצביון המושבות שהקימו היה דתי. לא כן המושבה גדרה שהוקמה ע"י חברי אגודת ביל"ו שעזבו ברובם את דרך אבותם. הישוב הישן הגיב בחומרה וטען שמוטב שהארץ תישאר בשוממותה מאשר תהייה ל"מערת פריצים". השמועות הגיעו לוועד המרכזי של "חובבי ציון" בחו"ל שהבילויים מחללים שבת בפרהסיה ומנהלים אורח חיים חילוני במושבה. הדבר עורר סערה בקרב רבנים חובבי ציון. אחדים מהם הגיבו בחריפות וטענו שאם לא ישובו מדרכם יש לגרשם מהארץ. הנצי"ב גם הוא הציע להענישם אם לא יעמדו בהסכם בדבר חובת המתישבים בארץ לשמור על המצוות, שהרי "בעניין הנוגע לכלל ישראל אין הדעת נותנת לכל אחד להעמיד על דעתו כאיש השורר בביתו".

הרב אליאשברג והנצי"ב הציעו לפינסקר לשלוח לארץ ממונה מטעם חובבי ציון שישגיח שלא יהיה חילול שבת במושבה. ר' יחיאל מיכל פינס (תר"ד-תרע"ג 1843-1912) נתמנה להיות המשגיח בהסכמתו של פינסקר. פינס שהעריך את מסירותם והקרבנות החלוצית של הבילויים, עשה ככל יכולתו, בדרכי נועם, לקרבם למסורת ולבסוף גברה יד המתונים שבקבוצה בהשפעתו של פינס.

התנועה הציונית בראשות הרצל

תאודור (בנימין זאב) הרצל(1860-1904)

עיתונאי, משפטן, סופר, מחזאי ומדינאי יהודי. מפתח רעיון **הציונות המדינית** ומייסד הציונות כתנועה לאומית-מדינית. נחשב ל"חוזה המדינה".

הרצל נולד בבודפשט כבן למשפחה מתבוללת, התחנך בתרבות הגרמנית. כבר כנער נתקל בגילויי אנטישמיות. הוא חשב והאמין כי הפתרון לאנטישמיות הוא בהשתלבות מוחלטת של היהודים עם הגויים. הוא היה חבר באגודה לאומית גרמנית אך סולק ממנה בגלל היותו יהודי, היחס העוין מצד החברה שרצה כ"כ להשתלב בה וכן מפגשו כעיתונאי עם פרשת משפט דרייפוס וזעזועו מאנטישמיות של ההמון בצרפת הליברלית חולל אצלו את השינוי בתפיסת עולמו והחלה להבנות התודעה הלאומית שלו והתחזקה ההזדהות שלו עם יהדותו הוא הבין שהאנטישמיות היא בעיה לאומית והאמנציפציה לא תפתור את בעיית היהודים על היהודים למצוא פתרון לאומי -פוליטי טריטוריאלי - **מדינת היהודים**.

הקונגרס הציוני ומוסדות התנועה

הרקע: לאחר פרסום ספרו "מדינת היהודים" הביא הרצל לכינוסו של הקונגרס הציוני הראשון בבאזל שבשווייץ. בקונגרס שהיה מעין פרלמנט (בית נבחרים) של נציגי מדינת היהודים העתידית. והשתתפו בו כ-200 צירים. המצע/תוכנית של התנועה גובש ונוסח הקונגרס הראשון שנערך בבאזל ולכן כונה תוכנית באזל. הרצל כתב ביומנו לאחר הקונגרס הראשון: "בבאזל ייסדתי את מדינת היהודים"

"תוכנית באזל"

הציונות שואפת להקים לעם ישראל בית מולדת בא"י מובטח עפ"י משפט העמים. (לקבל את הסכמתן של ממשלות העולם להקמת "בית לאומי" לעם היהודי בא"י)

להשגת מטרה זו הקונגרס ינקוט באמצעים הבאים:

1. פיתוח א"י, על ידי עליה והתיישבות של יהודים שעוסקים בחקלאות, בעלי מלאכה ומסחר.
 2. הפצת הרעיון הציוני, הגברת הרגש הלאומי-יהודי וההכרה בלאומיות היהודית.
 3. ניהול מו"מ מול המעצמות, כדי לקבל את הסכמת המעצמות (צ'רטר) שיש בהן צוורך על מנת להגיע אל מטרת הציונות.
- הצירים (נציגים) של הקונגרס הציוני נבחרו על ידי רוכשי "השקל הציוני" (דמי חבר בתנועה הציונית) וההחלטות הוכרעו ע"פ דעת הרוב (זכות בחירה שווה לגברים ולנשים). הקונגרס התכנס כל שנה והחל מקונגרס החמישי-מידי שנתיים.

מוסדות מדיניים:

הסתדרות הציונית העולמית- היא כללה את כל האגודות הציוניות. כל בן 18 ומעלה ששילם מס חבר יכול לבחור את נציגיה.

הקונגרס הציוני-המוסד העליון משמייצג את נציגי האומה היהודית.

הוועד הפועל הציוני- וועד של 20-25 אנשים שנבחרו מתוך הקונגרס הציוני, אחראי לביצוע החלטות הקונגרס.

מוסדות מממנים:

קרן היסוד- אחראית למציאת מימון לעליה ולהתיישבות בארץ ישראל.

אוצר ההתיישבות היהודים- הגוף הכספי לפעולות מדיניות וכלכליות של ההסתדרות הציונית

בנק אנגלו- פלשתינה- גוף בנקאי שנועד להעברת כספי ההתנועה

מוסדות מיישבים:

קק"ל-קרן קימת לישראל תפקידה לקנות אדמות בארץ ישראל ולהפוך אותן לאדמות לאום שנועדו להתיישבות

המשרד הארץ ישראלי- תכנן תוכניות להתיישבות וסייע למימוש ההתיישבות בארץ, ייצג את ההסתדרות הציונית בארץ.

חברת הכשרת היישוב-אחראית לרכישת קרקעות.

לסיכום ההישגים הגדולים של הרצל היו: ליכוד קבוצות רבות מגוונות בתנועה אחת. והפצת הרעיון הציוני (הקמת מדינה ריבונית יהודית בארץ ישראל) בישראל וכן בעמים-הציונות בראשות הרצל פעלה להשגת רישיון מצד האומות לכך.

זרמים בתנועה הציונית

אנו מבחינים בנושאי מחלוקת שונים בתנועה הציונית:
הדרכים להשגת מדינה: ציונות מדינית מול ציונות מעשית.
אופיו של הבית הלאומי: ציונות חילונית מול ציונות דתית.

הציונות המדינית

מיצג הזרם: הרצל, נורדאו

השקפת עולם: פועלים בדרך **פוליטית דיפלומטית**, בשלב הראשון יש להתמקד בפעילות **מדינית** אצל המעצמות כדי להשיג הסכמה להעניק ליהודים זיכיון להקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל.

הרקע: 1. חשש מפוגרומים והתגברות האנטישמיות.

2. אכזבה מאמנציפציה וליברליזם אירופאי.

נימוקים לרעיון:

1. תמיכת המעצמות – לא רק היהודים סובלים מהעמים אלא גם העמים סובלים מהיהודים, העמים רואים בעם היהודי גורם זר ומעוניינים ביציאת היהודים כדי למנוע תחרות כלכלית, מהפכות וכו'. מדינת יהודים תקום עם תמיכת המעצמות.

2. התיישבות בא"י- היהודים סובלים מאנטישמיות למרות האמנציפציה – המצוקה היא בעיה מדינית עולמית וצריך לטפל בה בזירה בינלאומית בהסכמת המעצמות, הציונות לא באה לספק מקלט ללילה אלא לתת ליהודים מולדת, התגנבות בלילה לא תפתור את חזרת היהודים לא"י והיא עלולה אף לעורר את זעמה של דעת הקהל העולמית ואת זעמו של השלטון העות'מני שיכול בתגובה לפגוע בשוב היהודי החדש. ולכך צריך הסכמה משפטית מדינית של האומות לפני ההתיישבות בא"י.

הפעולות: כינוס קונגרסים ציונים והקמת ההסתדרות הציונית.

הרצל נפגש עם אישים בולטים בפוליטיקה העולמית כמו הסולטאן העות'מאני, שר המושבות הבריטי, קיסר גרמניה.

קבלת תוכנית באזל- "הציונות שואפת להקים בית מולדת לעם ישראל בא"י עפ"י משפט הכללי". (משפט הכללי = הסכמת העמים)

הציונות מעשית

מיצג הזרם : נציגי יהודים ממזרח אירופה- חובבי ציון.

השקפת עולם : עליה והתיישבות בא"י היא חיונית גם ללא הבטחות ממדינות העולם, דרך הפעולה שלה היא בקביעת **מעשים** בשטח – זרם שממשיך את חיבת ציון שעלו בעליה ראשונה.

הרקע : 1. חשש מפוגרומים. 2. אכזבה מליברליזם רוסי.

נימוקים לרעיון

1. בעלות על הארץ : א"י נקנית במעשים, קניית קרקעות והתיישבות כל אלו יכולים להכריע את הכף גם בתחום המדיני (לא שללו את פעילות המדינית) כי על בסיס עובדות קימות קל יהיה להשיג אישור מאומות העולם.

2. פתרון הצלה למצוקת היהודים במזרח אירופה בגלל אנטישמיות. אי אפשר לחכות עד להשגת האישור מאומות העולם.

פעולותיהם : עליה לא"י (עלייה ראשונה ושנייה) והקמת התיישבות בארץ ישראל.

- קניית קרקעות בא"י

- עזרה כספית וארגונית לשוב בא"י.

- הפצת הרעיון הציוני ועידוד העלייה לא"י.

הציונות הדתית

מיצגי הזרם : הרב מוהליבר, הנצי"ב, הרב ריינס.

הרב יצחק יעקב ריינס

היה בנו של אחד מהעולים לארץ לקריאתו של הגר"א אך שב לליטא כדי לגייס כספים לתמיכה ביישוב היהודי בארץ ישראל ונשאר בה לאחר שאיבד את כל משפחתו ברעידת האדמה הגדולה בצפת (1837 – תקצ"ז). הרב ריינס, בנו מנישואיו השניים, נולד וגדל בליטא. בצעירותו שימש הרב ריינס כגבאי של חברת יישוב ארץ ישראל, שבראשה עמדו הרב קאלישר והרב גוטמכר. לאחר מכן כיהן כרב בעיירות שונות בליטא. הרב ריינס הקים את ישיבת לידא, ישיבה ששילבה לימודי קודש וחול במטרה לאפשר לצעירים דתיים להיות משכילים ועם זאת להמשיך ולהיות לומדי תורה ושומרי מצוות. הרב ריינס נפטר בעיצומה של מהומת מלחמת העולם הראשונה, זמן קצר לפני שפלו הכוחות הגרמניים לעיר.

תנועת המזרח"י

עד 1901 דתיים וחילונים פעלו יחד בקונגרס הציוני אולם אז קמה בקונגרס הציוני סיעה דמוקרטית של הציונות הרוחנית ודרשה התערבות של ההסתדרות הציונית גם בתרבות. הדבר היה נגד השקפת

הדתיים שחששו שעיסוק בתרבות ירחיק את הדתיים מהתנועה הציונית. לכן הם החליטו להקים סיעה חדשה כנגד הסיעה הדמוקרטית שנקרת סיעת המזרח"י – מרכז רוחני בראשות הרב יצחק יעקב ריינס.

השקפת עולם :

הציונות הדתית האמינה בשילוב בין דת ישראל ללאומיות יהודית, היא ראתה בציונות שלב אי של הגאולה " אתחלתא דגאולה". יש לזרז את הגאולה המשיחית בעזרת הגאולה הטבעית שעיקריה: קיבוץ גלויות, שיבה לא"י, עבודת אדמה, שפה עברית.

מטרת המזרח"י :

לתרום לאווירה דתית בתנועה הציונית ולדאוג שלא תהיה פגיעה של התנועה בדת היהודית, המזרח"י דרשה שיוקם זרם של חינוך ממלכתי דתי נפרד במקביל לחינוך הציוני הכללי. בהכוונת המזרחי קמו בתי ספר דתיים ששילבו לימודי חול ולימודי קודש. (בי"ס תחכמוני בתל אביב).

הקשיים שבהם נתקלה המזרח"י

1. ההחלטה לעסוק בפעילות חינוכית גרמה לחילונים לנטוש את הסיעה.
 2. תמיכתה בהצעת אוגנדה החלישה אותה.
 3. היו גם מתנגדים דתיים שלא ראו בעין יפה את פעילות המזרחי בתנועה שרובה חילונים ופרשו מתוכה והקימו את אגודת ישראל.
- כתשובה למתנגדים הדתיים הרב ריינס תרץ זאת שאין כאן קשר מהותי אלא רק קשר טכני לשם השגת המטרה של הקמת מדינה לעם היהודי. ועיקר התנועה הציונית הוא רק אמצעי הכרחי להצלת היהודים ולא מדובר בדחיקת הקץ ואין כאן פעולה משיחית. הרב ריינס האמין שעלינו כדתיים להשפיע על התנועה הציונית מבפנים דהיינו מתוך התנועה ולא להשאירה בידי ההנהגה החילונית בלבד, הדבר ישפיע על אופי המדינה שתקום.

המתנגדים לתנועה הציונית

האורתודוקסים שאינם ציונים

הרעיון:

הפתרון לבעיית היהודים היא האמונה ב"גאולה הניסית". הגאולה תבוא רק בידי שמיים. הגלות היא עונש לעם ישראל וצריך להמתין בגלות עד בוא הגאולה.

הסיבות להתנגדות:

- התנועה הציונית עוסקת בגאולה ע"י האדם וזו הפרה של שלושת השבועות שהשביע הקב"ה את עם ישראל (עפ"י המדרש): לא לעלות בחומה, לא למרוד באומות ולא לדחוק את הקץ. יש לחכות בגלות עד בוא הגאולה הניסית.

- התנועה הציונית היא חילונית ואין לשתף פעולה עם החילונים בגלל החשש שהחילונים ישפיעו לרעה על הדתיים, וכן שיתוף פעולה עם החילונים נותן להם לגיטימציה.
- הציונות היא אויב לדת היהודית, בגלל שהיא מנסה ליצור לאום יהודי חילוני, ובכך מרחיקה את היהודים מהעיקר – הדת היהודית.

הרפורמים והתומכים בהשתלבות בחברה

הרעיון:

השתלבות בחברה הנוכרית בהתאם לאמנציפציה. ראו עצמם בשליחות במטרה להנחיל את הרעיונות המוסריים שבדת היהודית לעולם, בבחינת "אור לגויים". כדי שהדבר יצליח יש לטשטש את ההבדלים בין הגויים ליהודים.

הסיבות להתנגדות: א: הציונות מכשילה את השיחות של היהודים בעולם, בגלל שהם מציגים את היהדות כלאום ולא כדת.

ב. הציונות פוגעת במאבק היהודים לקבל אמנציפציה כי היא יוצרת נאמנות כפולה.